

LAİK ÜLKELERDE İNANÇ MİSYONLU KURUMLARIN KAMU KURUMU VE STK OLARAK ÖRGÜTLENMELERİ SORUNSALI VE TÜRKİYE'YE ÖZGÜ BİR MODEL ÖNERİSİ*

ORGANIZATIONAL PROBLEMS OF FAITH MISSIONED ESTABLISHMENTS AS PUBLIC INSTITUTION OR RINGOS IN SECULAR COUNTRIES AND MODEL PROPOSAL PARTICULAR TO TURKEY

HAYDAR BAKİ DOĞAN**

Sorumlu Yazar

ALİ AKDEMİR***

Öz

Laiklik ilkesinin benimsendiği toplumlarda dahi devlet-din ilişkileri ve inanç temelli örgütlerin (İTÖ) kurumsal yapıları önemli farklılıklar ve gerilimler gösterebilmektedir. Bu çalışma, Türkiye'deki kendine özgü laiklik pratiği çerçevesinde ortaya çıkan temel bir örgütsel sorunsal yönetim ve organizasyon perspektifinden incelemektedir. Bir yanda devlet kontrolünde ve finansmanında olan, Sünni İslam'ı temsil eden Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) merkezi konumu, diğer yanda ise başta Aleviler olmak üzere diğer inanç gruplarının büyük ölçüde sivil toplum kuruluşu (STK) statüsünde, tanınma ve kaynak sorunlarıyla mücadele eden örgütlenme biçimleri. Araştırmanın temel amacı, bu kurumsal asimetrisinin kökenlerini, mevcut işleyişini ve yarattığı sorunları farklı sosyolojik kesimlerin (Alevi İnanç Önderleri, Alevi Kurum Yöneticileri, Akademisyenler, Entelektüeller, Siyasetçiler) bakış açılarından analiz etmek, uluslararası modellerle karşılaştırmak ve Türkiye bağlamında daha adil ve çoğulcu bir örgütlenme modeli için öneriler geliştirmektir. Çalışmada, sıralı açıklayıcı karma yöntem deseni benimsenmiştir; ilk aşamada 40 katılımcıyla (5 gruptan 8'er kişi) derinlemesine mülakatlar yapılmış, ikinci aşamada ise nitel bulgulardan geliştirilen 14 boyutlu (247 madde) bir ölçek aynı 40 katılımcıya uygulanarak gruplar arası görüş farklılıkları ANOVA ile test edilmiştir. Bulgular, DİB'in mevcut yapısının laiklik ve eşitlik ilkeleriyle çeliştiği algısının yaygın olduğunu, Alevi STK'larının ise ciddi meşruiyet, kaynak ve kurumsallaşma sorunları yaşadığını ortaya koymaktadır. ANOVA sonuçları, özellikle tarihsel sorunların algılanışı, ideal örgütlenme ilkeleri, DİB'in tarafılığı, Aleviliğin temsiliyeti ve Cem Üniversitesi gibi konularda gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı görüş farklılıkları olduğunu göstermiştir; bilhassa Akademisyenler grubunun diğer gruplardan ayrılan perspektifleri dikkat çekicidir. Çalışma, mevcut modellerin eleştirisi ışığında, Alevi İnanç Önderlerini merkeze alan, özerk ve çoğulcu bir temsil mekanizması (Alevi İslam Temsilciler Meclisi - AİTM) modeli önermektedir. Bulgular, Türkiye'de din-devlet ilişkileri, İTÖ yönetişimi, kurumsal çevre ve azınlık hakları

Araştırma Makalesi / Künye: DOĞAN, Haydar Baki, AKDEMİR, Ali. "Laik Ülkelerde İnanç Misyonlu Kurumların Kamu Kurumu ve Stk Olarak Örgütlenmeleri Sorunsalı ve Türkiye'ye Özgü Bir Model Önerisi". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 115 (Eylül 2025), s. 1-35. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1698416>

* Bu makale, Laik Ülkelerde İnanç Misyonlu Kurumların Kamu Kurumu veya STK Olarak Örgütlenmeleri Sorunsalı ve Türkiye'ye Özgü Bir Model Önerisi başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, E-mail: haydarbakidogan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6231-1299

*** Prof. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, İ.İ.B. Fakültesi, E-mail: aliakdemir@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5188-3304

konularındaki literatüre katkı sunmakta ve politika yapıcılara daha eşitlikçi bir dini yönetim modeli oluşturma yönünde önemli çıkarımlar sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnanç Temelli Örgütler, Dini Yönetişim, Alevilik, Diyanet İşleri Başkanlığı, Laiklik

Abstract

Even in societies where the principle of secularism is adopted, state-religion relations and the institutional structures of faith-based organizations (FBOs) can exhibit significant differences and tensions.

This study examines, from a management and organization perspective, a fundamental organizational problematic arising within the framework of Turkey's specific practice of secularism: on the one hand, the central position of the Directorate of Religious Affairs (DİB), which represents Sunni Islam under state control and funding, and on the other hand, the organizational forms of other faith groups, primarily Alevis, who largely operate with non-governmental organization (NGO) status, struggling with recognition and resource challenges.

The main aim of the research is to analyze the origins of this institutional asymmetry, its current functioning, and the problems it creates from the perspectives of different sociological groups (Alevi Faith Leaders, Alevi Institutional Managers, Academics, Intellectuals, Politicians), to compare it with international models, and to develop recommendations for a more just and pluralistic organizational model in the Turkish context. The study employed a sequential explanatory mixed-methods design; in the first phase, in-depth interviews were conducted with 40 participants (8 from each of the 5 groups), and in the second phase, a 14-dimensional (247-item) scale developed from the qualitative findings was administered to the same 40 participants, and differences in views between groups were tested using ANOVA. Findings reveal a widespread perception that the DİB's current structure conflicts with the principles of secularism and equality, while Alevi NGOs face serious legitimacy, resource, and institutionalization challenges. ANOVA results showed statistically significant differences between the groups regarding issues such as the perception of historical problems, ideal organizational principles, DİB's partiality, Alevi representation, and the Cem University project; the distinct perspectives of the Academic group compared to others were particularly noteworthy. In light of the critique of existing models, the study proposes an autonomous and pluralistic representation mechanism centered around Alevi Faith Leaders (Alevi Islamic Representative Assembly - AİTM). The findings contribute to the literature on state-religion relations, FBO governance, institutional environments, and minority rights in Turkey, and provide significant implications for policymakers towards establishing a more egalitarian religious governance model.

Key Words: Faith-Based NGOs, Religious Governance, Alevism, Belief, Presidency of Religious Affairs, Secularism

1. Giriş

Farklı inanç ve dünya görüşlerini barındıran toplumlarda, inanç temelli örgütlerin (İTÖ) devletle ve daha geniş kurumsal çevreyle olan ilişkileri, bu örgütlerin yapılarını, yönetim biçimlerini ve toplumsal işlevlerini derinden etkilemektedir. Özellikle devletin laiklik anlayışı ve din alanını düzenleme biçimi, İTÖ'ler için kritik bir kurumsal bağlam oluşturarak, onların meşruiyet kazanma süreçlerini, kaynaklara erişimlerini ve örgütsel formlarını şekillendirmektedir. Devletin belirli bir inanç grubunu kamusal bir yapı içinde örgütlerken, diğerlerini sivil toplum alanına veya tanınmamış bir statüye bırakması, sadece bir haklar meselesi değil, aynı zamanda ciddi bir örgütsel tasarım ve yönetim sorunsalıdır. Bu durum, farklı statüdeki örgütler arasında kaynak dağılımı, hesap verebilirlik mekanizmaları, paydaş yönetimi ve operasyonel etkinlik açısından önemli farklılıklar ve potansiyel gerilimler yaratmaktadır.

Türkiye, devlet-din ilişkilerinin kendine özgü bir modelle yapılandırıldığı ve bu yapının İTÖ'lerin örgütlenmesi üzerinde belirgin etkilerinin olduğu önemli bir örnektir. Cumhuriyet'in kuruluş felsefesi ve laiklik ilkesinin yorumlanış biçimi, devletin din alanını düzenlemede merkezi bir rol üstlenmesine yol açmıştır. Bu rol, büyük ölçüde Sünni İslam'ı temsil eden ve anayasal bir kamu kurumu olarak yapılandırılan Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) aracılığıyla somutlaşmıştır. DİB, merkezi bir bürokrasi olarak, devlet bütçesinden aldığı kaynaklarla geniş bir coğrafyada din hizmetleri sunarken, belirli bir örgütsel yapı, hiyerarşi ve standartlaşmış prosedürlere göre faaliyet göstermektedir. Öte yandan, Türkiye'deki ikinci büyük inanç grubu olan Alevi toplumunun kurumları (cemevleri, dernekler, vakıflar) ise kamusal bir tanınırlıktan ve devlet desteğinden büyük ölçüde mahrum bırakılarak, genellikle sivil toplum kuruluşu (STK) statüsünde veya gayri resmi yapılar olarak varlıklarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Bu durum, Alevi kurumlarını kaynak bulma, kurumsallaşma, hizmet sunumunda standardizasyon sağlama ve yasal güvenceye sahip olma konularında önemli zorluklarla karşı karşıya bırakmaktadır.

Bu keskin örgütsel farklılaşma (devlet destekli, merkezi kamu kurumu vs. tanınmamış/STK statüsündeki yapılar), yönetim ve organizasyon çalışmaları açısından önemli soruları gündeme getirmektedir. Farklı kurumsal statüler, bu iki tip örgütün (DİB ve Alevi kurumları) yönetim yapılarını, stratejik yönelimlerini, paydaş ilişkilerini ve örgütsel performanslarını nasıl etkilemektedir? DİB'in kamu kurumu statüsü, ona hangi örgütsel avantaj ve dezavantajları sağlamaktadır (örneğin, kaynak güvencesine karşılık bürokratik katılık veya siyasi etkiye açıklık)? Alevi kurumlarının STK statüsü, onların esneklik ve topluluk temelli olmalarına olanak tanıırken, sürdürülebilirlik ve etki alanı açısından ne gibi kısıtlamalar getirmektedir? Dışsal kurumsal baskılar, özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (İHAM) Türkiye'deki mevcut durumun ayrımcılık yarattığına ve devletin tarafsızlık ilkesini ihlal ettiğine dair kararları, bu örgütlerin adaptasyon stratejilerini ve meşruiyet arayışlarını nasıl etkilemektedir? Bu kararlar, mevcut örgütsel düzenlemelerin yeniden gözden geçirilmesi yönünde ne tür bir kurumsal değişim baskısı yaratmaktadır?

Bu çalışma, yukarıdaki sorular ışığında, Türkiye'deki İTÖ'lerin örgütlenme biçimlerini yönetim ve organizasyon perspektifinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Alevi kurumlarını karşılaştırmalı bir vaka analizi olarak ele alarak, bu örgütlerin farklı kurumsal statülerinin (kamu kurumu vs. STK/tanınmamış yapı) onların örgütsel tasarımları, yönetim mekanizmaları, kaynak sağlama stratejileri ve kurumsal çevreyle etkileşimleri üzerindeki etkilerini incelemektedir. Kurumsal teori, kaynak bağımlılığı teorisi ve kamu/STK yönetimi literatüründen yararlanılarak, mevcut durumun örgütsel etkinlik, yönetim kalitesi ve paydaş memnuniyeti açısından yarattığı sonuçlar değerlendirilmektedir. Ayrıca, farklı ülkelerdeki İTÖ örgütlenme modelleri incelenerek, Türkiye'nin özgün koşullarına uygun, hem devletin laiklik ilkesiyle bağdaşan hem de tüm inanç grupları için adil, etkin ve sürdürülebilir örgütsel düzenlemelerin nasıl olabileceğine dair bir model seti önerilmektedir. Bu çalışma, Türkiye'deki devlet-din ilişkileri ve İTÖ'lerin yönetimi konusundaki sınırlı yönetim ve organizasyon literatürüne katkıda bulunmayı, aynı zamanda bu alandaki politika yapıcılara ve örgüt yöneticilerine kurumsal tasarım ve yönetim açısından önemli içgörüler sunmayı hedeflemektedir.

2. Kavramsal Temeller

2.1. Uluslararası Düzlemde Laiklik Uygulamaları ve İnanç Temelli Örgütlenme Modelleri

Önceki bölümde tanımlanan temel kavramların (laiklik, devlet, din, sivil toplum vb.) soyut tanımlarının ötesine geçerek, bu kavramların farklı ulusal bağlamlarda nasıl somutlaştığını ve özellikle inanç temelli örgütlerin (İTÖ) yapılarını ve işleyişlerini nasıl şekillendirdiğini görmek, Türkiye’deki durumu analiz etmek için önemli bir karşılaştırmalı perspektif sunmaktadır. Bu bölümde, laiklik ve devlet-din ilişkileri konusunda farklı tarihsel ve kurumsal yollar izlemiş olan Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya örnekleri incelenerek, bu ülkelerdeki İTÖ’lerin karşılaştığı örgütsel fırsatlar ve kısıtlamalar yönetim ve organizasyon bakış açısıyla ele alınmaktadır.

Fransa örneği, genellikle katı veya iddialı laiklik (laisizm) modeliyle anılmaktadır. Yaklaşık 66 milyonluk nüfusunun çoğunluğu geleneksel olarak Katolik olsa da, düzenli ibadete katılım oranının düşüklüğü ve artan ateist/dinsiz nüfus oranı, sekülerleşmenin toplumsal boyutunu göstermektedir (Şencan, 2011: 34). Fransa’daki devlet-din ilişkilerinin örgütsel çerçevesini belirleyen temel dönüm noktası, 1789 Devrimi’nin ardından gelen süreç ve özellikle 1905 tarihli Devlet-Kilise Ayrılığı Yasası’dır. Bu yasa, Cumhuriyet’in hiçbir dini tanımadığını, finanse etmediğini ve din görevlilerine maaş ödemediğini (Madde 2) ilan ederek, devlet ile dini kurumlar arasına keskin bir çizgi çekmiştir. Bu ayrılık, 1801-1905 arasındaki Konkordato döneminde devlet kontrolü altında bir kamu hizmeti olarak görülen din hizmetlerinin (Karahanoğulları, 2017) tamamen özel alana ve sivil toplumun sorumluluğuna bırakılması anlamına gelmektedir. Yönetim ve organizasyon açısından bakıldığında, 1905 Yasası, dini cemaatleri varlıklarını sürdürebilmek için “ibadet dernekleri” (worship associations) adı verilen, devletten mali destek almayan ve yalnızca dini faaliyetlerle sınırlı, özel hukuk tüzel kişiliği şeklinde örgütlenmeye zorlamıştır (Karahanoğulları, 2017; Şencan, 2011: 36). Bu durum, Katolik Kilisesi’nin hiyerarşik yapısıyla başlangıçta çatışmış (Kuru, 2011: 153-154) ve farklı örgütlenme biçimlerinin (örneğin Piskoposluk Dernekleri) ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kaynak sağlama açısından, dini kurumlar tamamen kendi üyelerinin bağışlarına, aidatlarına ve dini hizmetlerden elde edilen gelirlere bağımlı hale gelmişlerdir; ancak devlet, vergi muafiyetleri ve tarihi ibadethanelerin bakımı gibi dolaylı destekler sunabilmektedir (Karahanoğulları, 2017). Örgütsel özerklik açısından, Kilise kendi iç işleyişi, disiplini ve öğretisi konusunda devletten bağımsız hale gelmiş olsa da (Karahanoğulları, 2017), tüm dini dernekler devletin idari denetimine (kayıt, mali bildirimler) ve kamu düzeni sınırlamalarına tabidir. Devletin laik karakterini koruma adına kamusal alanda (özellikle devlet okullarında) dini sembollere ve giysilere getirdiği kısıtlamalar (Kuru, 2011: 108; Gunn, 2006), bu örgütlerin faaliyet alanını ve üyelerinin davranışlarını etkileyen önemli çevresel faktörlerdir. Eğitim alanında devlet okullarının tamamen laikleştirilmesi, dini eğitimin büyük ölçüde özel okullara (çoğunluğu Katolik Kilisesi’ne bağlı) kaymasına yol açmış, devlet bu özel okullara belirli şartlar altında mali destek sağlamıştır (Kuru, 2011: 113; Şencan, 2011: 35-37). Sonuç olarak, Fransız modeli, devleti dinden ve dini de devletten ayırıştırarak İTÖ’leri sivil toplum alanında belirli yasal kalıplar içinde faaliyet göstermeye yöneltti, finansal olarak özerk ancak kamusal görünürlükleri ve faaliyetleri devlet tarafından sıkı bir şekilde düzenlenen bir yapı ortaya koymaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ise, Fransa’dan oldukça farklı bir laiklik ve devlet-din ilişkisi modeli sunmaktadır. Yüksek düzeyde dini çeşitliliğe sahip

olan ülkede, Protestanlar, Katolikler ve Yahudiler tarihsel olarak etkili olmuş, özellikle Evanjelist gruplar önemli bir siyasi ve toplumsal güç haline gelmiştir (Arslan ve Arı, 2004: 38). ABD modelinin temelini Anayasa'nın Birinci Eki (First Amendment) oluşturmaktadır. Bu ek, Kongre'nin bir dini kurumsallaştırmasını (Establishment Clause) ve dinin serbestçe yaşanmasını (Free Exercise Clause) engelleyen yasa yapmasını yasaklamaktadır (Köylü, 2017). Bu ilke, devletin dine mali destek vermesini veya bir dini diğerine tercih etmesini engellerken, aynı zamanda bireylerin ve grupların dini inançlarını serbestçe uygulama hakkını güçlü bir şekilde korumaktadır (İmga, 2010: 170). Yönetim ve organizasyon açısından bu durum, İTÖ'ler için oldukça farklı bir kurumsal çevre yaratmaktadır. Devlet, dini grupların nasıl örgütleneceğine karışmamakta, bu gruplar kilise, dernek, vakıf, okul, üniversite gibi çok çeşitli biçimlerde, büyük ölçüde sivil toplum kuruluşu (STK) statüsünde, yüksek bir örgütsel özerklikle faaliyet göstermektedirler. Kaynak sağlama mekanizması, doğrudan devlet yardımının olmaması nedeniyle, büyük ölçüde özel bağışlara, üye katkılarına ve kendi gelir getirici faaliyetlerine dayanmaktadır; ancak STK statüsündeki dini kuruluşlar önemli vergi muafiyetlerinden yararlanmaktadırlar. Devlet-din ayrılığı, Fransa'daki gibi katı bir dışlama anlamına gelmemekte, devlet dine karşı genellikle "samimi tarafsızlık" veya "pasif laiklik" olarak adlandırılan, dini kamusal alanda dışlamayan, hatta belirli ölçülerde yer veren (örneğin paralardaki "In God We Trust" ifadesi, başkanlık yeminleri) bir tutum sergilemektedir (Kuru, 2011: 118; Tanilli, 2010: 48). Tarihsel olarak, Avrupa'daki dini baskılardan kaçan farklı mezheplere sahip göçmenlerin ülkenin kuruluşundaki rolü (Akgönül, 2011: 76; İmga, 2017), herhangi bir dini grubun devlet üzerinde hegemonya kurmasını engelleyen ve din özgürlüğünü temel bir değer haline getiren çoğulcu bir yapının oluşmasına katkı sağlamıştır. Tocqueville'in de gözlemlediği gibi (İmga, 2017), dinin devletten ayrılması, dini kurumları zayıflatmamış, tam tersine onları kendi ayakları üzerinde durmaya, rekabet etmeye ve sivil toplum içinde daha dinamik ve etkili aktörler olmaya teşvik etmiştir. Dini gruplar, ibadethanelerin yanı sıra geniş bir sosyal hizmet ağı (okullar, hastaneler vb.) kurarak ve siyasal hayata aktif katılarak (Yıldırım, 2012) Amerikan sivil toplumunun önemli bir parçasını oluşturmaktadırlar. Bu model, İTÖ'lere geniş bir örgütsel özerklik ve sivil toplumda faaliyet alanı sunmakta, ancak onları kaynak sağlama konusunda büyük ölçüde kendi çabalarına ve toplumsal desteğe bağımlı kılmaktadır.

Almanya, Fransa'nın katı ayrılıkçı ve ABD'nin pasif laiklik modellerinden farklı olarak, "ayrılık içinde işbirliği" veya "pozitif tarafsızlık" olarak nitelendirilebilecek bir yaklaşım sergilemektedir (TBMM, 2012: 70-72). Nüfusun geleneksel olarak Protestan ve Katolik mezhepleri arasında dengelendiği, ancak artan sekülerleşme ve göçle birlikte dini çeşitliliğin arttığı bir ülkedir. Alman Anayasası'nda (Grundgesetz - GG) açıkça laiklik ifadesi geçmese de, Madde 4 din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına almakta, Madde 140 ise Weimar Anayasası'nın ilgili maddelerine (özellikle Madde 137) atıfta bulunarak devlet kilisesi olmadığını belirtmektedir (TBMM, 2012: 76). Ancak bu ayrılık, devlet ile belirli dini cemaatler arasında yakın bir işbirliğinin kurulmasını engellememektedir. Yönetim ve organizasyon açısından Alman modelinin en belirgin özelliği, Protestan ve Katolik Kiliseleri ile Yahudi cemaatleri gibi belirli dini topluluklara "kamu hukuku tüzel kişiliği" (Körperschaften des öffentlichen Rechts - KdÖR) statüsünün tanınmasıdır (Doğan, 2008). Bu statü, bu kurumlara özel hukuk derneklerinden (STK'lar) farklı olarak bir dizi ayrıcalık sağlamaktadır. En önemlisi, bu statüdeki dini cemaatler, kendi üyelerinden devlet aracılığıyla "kilise vergisi" (Kirchensteuer) toplama hakkına sahiptirler (Canatan, 1997: 101;

Nicklis, 2012). Ayrıca, devlet bu kurumlara tarihi yükümlülükler, sosyal hizmetler (hastaneler, anaokulları vb.), din eğitimi (kamu okullarında Anayasa güvencesi altında din dersi verme hakkı - GG Madde 7) ve kamu kurumlarındaki temsil (yayın kurulları vb.) gibi alanlarda doğrudan veya dolaylı mali destek ve işbirliği imkanları sunmaktadır (Doğan, 2008; TBMM, 2012: 70-72). Bu durum, KdÖR statüsündeki kiliseleri Almanya'daki en büyük işverenlerden ve en varlıklı kurumlardan biri haline getirmektedir (Çakır, 2005; Nicklis, 2012). Bu işbirliğine rağmen, devlet dinlere karşı tarafsızlığını korumakta ve bu kurumların iç işleyişine ve özerkliğine müdahale etmemektedir. Ancak bu model, KdÖR statüsüne sahip olmayan diğer dini gruplar (Müslüman toplulukların çoğu gibi) açısından eşitsizlik eleştirilerine yol açmaktadır. Bu gruplar, kilise vergisi toplayamamakta, kamu okullarında kendi din derslerini organize etmekte zorlanmakta ve devletle işbirliği mekanizmalarından büyük ölçüde dışlanmaktadır (Subaşı, 2010: 132). Son yıllarda bazı eyaletlerde Alevi toplumu ile yapılan ve onlara belirli haklar (okullarda Alevilik dersi, dini günlerde izin vb.) tanıyan anlaşmalar (Şencan, 2011), bu modelin yeni dini grupları da kapsayacak şekilde evrilme potansiyelini göstermektedir. Alman modeli, devletin belirli dini kurumları toplumsal partnerler olarak tanıdığı, onlara özel bir örgütsel statü ve kaynaklar sağladığı, ancak bu durumun diğer gruplar için dezavantajlar yaratabildiği karmaşık bir işbirliği ve ayrılık yapısı sunmaktadır.

2.2. Türkiye'deki İnanç Temelli Örgütlenme: Diyanet İşleri Başkanlığı ve Alevi Yapıları

Uluslararası örneklerin sunduğu farklı modellerin ardından, Türkiye'deki devlet-din ilişkileri ve inanç temelli örgütlenmelerin kendine özgü yapısı daha net şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu yapı, bir yandan devlet kontrolünde ve finansmanında faaliyet gösteren merkezi bir dini kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nı (DİB), diğer yandan ise bu resmi yapının dışında kalan ve başta Aleviler olmak üzere farklı inanç gruplarının çoğunlukla sivil toplum kuruluşu (STK) statüsünde örgütlenme çabalarını içermektedir. Bu bölümde, bu iki ana yapının tarihsel kökenleri, örgütsel evrimleri, mevcut yapıları ve birbirleriyle ve devletle olan ilişkileri, yönetim ve organizasyon perspektifinden derinlemesine incelenmektedir.

2.2.1. Kamu Kurumu Olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Tarihsel Kökleri ve Günümüzdeki Durumu

Türkiye'deki mevcut din-devlet ilişkilerinin ve DİB'in kurumsal yapısının anlaşılması, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarihsel arka planın incelenmesini gerektirmektedir. Osmanlı Devleti, Türk yönetim geleneği, İslam hukuku ve Bizans ile İran'dan devraldığı mirasın bir sentezi üzerine kurulmuş özgün bir yönetim modeline sahip olmuştur (Öz, 1999: 27). Devletin meşruiyetinin tanrısal iradeye dayandırılması (Beriş, 2015) ve İslam şeriatının toplumsal yaşamı düzenlemesi (Duman, 2010) temel ilkelerdendir. Ancak Osmanlı'da din ve devlet ilişkisi, Avrupa'daki gibi kilise-devlet çatışması şeklinde gelişmemiştir. İslam'ın hem ruhani hem dünyevi bir din olması ve Hz. Muhammed'in aynı zamanda devlet başkanı olması, teorik olarak din ve devlet ayrımını engellemiştir. Padişahın "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" sayılması ve halifelik görevini üstlenmesi bu iç içeliği pekiştirmiştir. Bununla birlikte, Fatih Sultan Mehmet döneminde Şeyhülislamlık makamının kurumsallaştırılması ve Bizans'taki patriklik örneğine benzer şekilde Padişah'a bağlanması (Bakırcı, 1996; Beriş, 2015), dini otoritenin siyasi otoritenin kontrolü altına alınması yönünde önemli bir adımdır. Şeyhülislamlık, başlangıçta fetva verme yetkisinin yanı sıra yargı ve eğitim

işlerinden de sorumlu geniş bir örgütsel yapıya sahipken, Tanzimat Fermanı (1839) ile başlayan modernleşme sürecinde yetkileri daraltılmış, adliye ve maarif gibi alanlar için ayrı nezaretler (bakanlıklar) kurulmuştur (Güven, 2006; Bakırcı, 1996). Bu süreç, Şeyhülislamlığın giderek sadece din işlerinden sorumlu bir yapıya dönüşmesine yol açmıştır. 1920’de Ankara Hükümeti kurulduğunda, İstanbul’daki Şeyhülislamlık yerine “Meşihat, Şer’iye ve Evkaf Vekâleti” adıyla bir bakanlık ihdas edilmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2025).

Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte, kurucu kadrolar Osmanlı’dan devralınan bu yapıyı radikal bir şekilde dönüştürmeyi hedeflemişlerdir. Laiklik ilkesi, modernleşme projesinin temel taşı olarak benimsenmiş ve dinin devlet yönetimi üzerindeki etkisini ortadan kaldırmaya yönelik adımlar atılmıştır (Gözyayın ve Öztürk, 2015). 3 Mart 1924 tarihi bu dönüşümün en kritik günüdür; bu tarihte çıkarılan kanunlarla Halifelik kaldırılmış, Şer’iye ve Evkaf Vekâleti lağvedilmiş, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim birleştirilerek medreseler kapatılmış ve Şer’iye Mahkemeleri kaldırılmıştır. Aynı gün, 429 sayılı Kanun’la, lağvedilen Vekâletin yerine Başvekâlet’e (Başbakanlık) bağlı Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur. Bu yeni kurumun amacı, din hizmetlerinde devamlılığı sağlamak, toplumsal ihtiyaçları karşılamak ve en önemlisi, dini alanı devletin kontrolü altında, seküler ve merkeziyetçi bir bakış açısıyla yeniden şekillendirmek ve yönetmek olarak belirlenmiştir (Turner ve Zengin Arslan, 2013: 213; Zengin Arslan, 2015). Diyanet’in bakanlık yerine daha düşük bir statüde, Başbakanlığa bağlı bir başkanlık olarak kurulması, dinin doğrudan siyasetin içine girmesini engelleme amacını taşımaktadır (Mardin, 2011: 162). Kurulduğunda görevi “İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek” olarak tanımlanan Diyanet, zaman içinde görev ve yetki alanı genişleyen bir kuruma dönüşmüştür. 1935 tarihli 2800 sayılı ilk teşkilat kanunu ile yapısı ve görevleri netleştirilmiş, ancak 1931-1950 yılları arasında cami ve personel yönetimi Evkaf Umum Müdürlüğü’ne devredilerek pasifize edilmiştir (Gözyayın, 2009: 65, 69).

1950’de Demokrat Parti iktidarıyla birlikte çıkarılan 5634 sayılı Kanun’la kurumun adı “Diyanet İşleri Başkanlığı” olarak değiştirilmiş, cami ve görevlilerinin yönetimi tekrar Başkanlığa verilmiş ve kurum yeniden güç kazanmıştır. 1961 Anayasası’nın 154. maddesi ile DİB, anayasal bir kurum haline getirilmiş ve genel idare içinde yer almıştır. 1965 tarihli 633 sayılı “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun”, kurumun bugünkü yapısının temelini atmış ve görevini ‘İslâm dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek’ şeklinde tanımlamıştır. 1982 Anayasası ise DİB’in görev tanımına “laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek” görev yapma ilkesini eklemiştir (Uslu, 2004). 2010 yılında 6002 sayılı Kanun’la yapılan son büyük değişiklikte DİB’in teşkilat yapısı müsteşarlık seviyesine yükseltilmiş, görev alanı cami dışı hizmetleri, radyo-televizyon yayınlarını da kapsayacak şekilde genişletilmiş ve uluslararası alanda etkin rol oynamasının yasal zemini güçlendirilmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2025). Günümüzde DİB, Cumhurbaşkanlığı’na bağlı, merkezi ve taşra teşkilatlarında on binlerce personeli bulunan, genel bütçeden aldığı pay itibarıyla birçok bakanlığı geride bırakan devasa bir kamu kurumudur. Örgütsel açıdan DİB, devletin Sünni İslam yorumunu topluma yayma, din hizmetlerini tek elden kontrol etme ve potansiyel dini muhalefeti denetim altında tutma işlevlerini yerine getiren, ancak laik bir devletteki konumu ve tüm inanç gruplarına eşit mesafede durup durmadığı sürekli tartışılan karmaşık bir yapıdır.

Finansmanının tamamen devlet bütçesinden karşılanması, onu siyasi iktidara bağımlı kılmakta ve özerkliği konusunda soru işaretleri yaratmaktadır.

2.2.2. STK Olarak Alevi Yapıları

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devletle bütünleşik ve Sünni İslam odaklı yapısının karşısında, Alevi toplumu kendine özgü inanç sistemi ve tarihsel olarak devlet dışı kalmış örgütlenme biçimleriyle yer almaktadır. Aleviliğin kökenleri, İslam öncesi Türk inançları, Şamanizm, Budizm, Zerdüştlük gibi etkileşimlerin yanı sıra İslam tasavvufu, Şiilik ve Anadolu'nun yerel kültürlerinin karmaşık bir sentezine dayanmaktadır (Ocak, 2012: 222-223; Gölpınarlı, 1992: 4-5). Tarihsel olarak Alevilik, özellikle göçebe Türkmen aşiretleri arasında yaygınlaşmış ve merkezi Sünni otoriteye karşı zaman zaman toplumsal ve siyasi bir muhalefet karakteri kazanmıştır (Şener, 2010: 123). Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren Sünniliği devletin resmi ideolojisi haline getirmesi ve Safevilerle yaşanan siyasi ve askeri mücadeleler (Çaldıran Savaşı, 1514), Anadolu'daki Alevi (Kızılbaş) topluluklar üzerinde yoğun baskıların, katliamların ve asimilasyon politikalarının uygulanmasına yol açmıştır (Taşgın, 2009: 214-220; Keven, 2015). Bu baskılar sonucu Aleviler, coğrafi ve sosyal olarak marjinalleşmiş, kendi içlerine kapanarak inançlarını ve özgün toplumsal yapılarını gizlilik içinde sürdürmek zorunda kalmışlardır (Zeidan in Arslan, 2017; Dressler in Arslan, 2017).

Alevi toplumunun geleneksel örgütlenme yapısının temelini "Ocak" sistemi oluşturmaktadır. Ocaklar, genellikle kendilerini Hz. Ali ve On İki İmam soyuna (Ehlibeyt) dayandıran, karizmatik bir Veli kültü etrafında şekillenen, Dede, Pir veya Mürşit adı verilen inanç önderleri tarafından yönetilen soya dayalı kurumlardır (Akın, 2017; Yaman, 2011). Her Ocağın kendine bağlı "Talipleri" bulunmaktadır ve Ocaklar arasında da Mürşitlik, Pirlık, Rehberlik şeklinde hiyerarşik bir ilişki mevcuttur (Eğri, 2013: 43-44; Yaman, 1996: 59-60). Dedeler, taliplerinin dini ve sosyal yaşamlarında merkezi bir rol oynamakta, Cem erkanlarını yönetmekte, görgü-sorgu yapmakta, anlaşmazlıkları çözmekte ve musahiplik gibi kurumları işletmektedirler (Çelik, 2016; Yılmaz, 2011: 72). Bu Ocak sistemi, şifahi kültüre dayalı, yazılı kurallardan ziyade gelenek ve erkân üzerine kurulu, merkezi olmayan, adem-i merkeziyetçi bir örgütlenme modelidir. Osmanlı döneminde Tekke ve Dergâhlar da Alevi-Bektaşî inancının yaşatıldığı ve yayıldığı önemli kurumsal mekanlar olmuş, ancak bunlar da zamanla devletin denetimi altına alınmaya çalışılmıştır (Özdemir, 1994; Duman, 2003: 368).

Cumhuriyetin kuruluşu, Osmanlı dönemindeki baskılardan kurtulma umudu yaratsa da, Aleviler açısından yeni zorlukları beraberinde getirmiştir. 30 Kasım 1925 tarihli Tekke ve Zaviyeler Kanunu, Alevi Ocaklarının ve Dergâhlarının aslında 1826'dan bu yana ortadan kalkmış olan yasal dayanağını ortadan kaldırarak geleneksel örgütlenme yapılarını yasa dışı konuma itmiştir (Köse, 2008). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sadece Sünni İslam'ı temsil etmesi ve Alevilerin devlet katında temsil edilmemesi, eşit yurttaşlık beklentilerini boşa çıkarmıştır. 1937-38 Dersim olayları gibi travmatik katliamlar ve sonraki dönemlerde de devam eden ayrımcı politikalar ve toplumsal önyargılar, Alevilerin kamusal alanda kimliklerini ifade etmelerini zorlaştırmıştır (Arslan, 2017). 1950'lerden itibaren yaşanan kentleşme süreci, geleneksel Ocak yapısını ve Dede-Talip ilişkisini zayıflatmış, kentlerde yeni örgütlenme ihtiyaçları doğurmuştur. 1960'larda Birlik Partisi gibi siyasi denemeler yaşansa da (Üzüm, 1999: 335-375), Alevi kimliğine dayalı kitlesel sivil örgütlenme esas olarak 1980

sonrası, özellikle de 1990’lardaki travmatik olayların (Sivas Katliamı, Gazi Olayları) tetiklemesiyle gelişmiştir (Köse, 2008). Bu süreçte, Aleviler yasal statülerini güvence altına almak, kültürel kimliklerini korumak, inançlarını serbestçe yaşamak ve devletten eşitlik talep etmek amacıyla dernekler ve vakıflar kurmuşlardır. Cemevleri, bu modern örgütlenmenin merkezi haline gelmiş, ibadet mekanı olmanın ötesinde kültürel, sosyal ve kimliksel bir merkez işlevi görmeye başlamıştır (Yıldırım, 2012: 147). Ancak cemevlerinin ibadethane olarak tanınmaması, bu kurumların elektrik, su gibi giderler için kamu desteğinden yararlanamaması ve hukuki belirsizlikler devam etmektedir. Günümüzde Alevi toplumu, farklı eğilimleri temsil eden çeşitli federasyonlar (Alevi Vakıflar Federasyonu-AVF, Alevi Bektaşî Federasyonu-ABF, Alevi Dernekleri Federasyonu-ADF), vakıflar (CEM Vakfı, Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı-HBVAKV) ve dernekler (Alevi Kültür Dernekleri-AKD, Pir Sultan Abdal Kültür Dernekleri-PSAKD) çatısı altında örgütlenmiş durumdadır. Bu STK’lar, Alevilerin hak taleplerini dile getirmekte, kültürel faaliyetler düzenlemekte ve devletle ilişkilerde muhataplık oluşturmaya çalışmaktadırlar. Ancak bu yapılar, finansman zorlukları, iç farklılıklar ve devletin tanımama politikası gibi nedenlerle etkinliklerinde sınırlılıklarla karşılaşmaktadırlar. Özetle, Alevi örgütlenmeleri, devlet destekli merkezi bir yapıya sahip olmayan, tarihsel olarak dışlanmış, modernleşme sürecinde geleneksel yapısı dönüşüme uğramış ve hak taleplerini büyük ölçüde STK formunda dile getiren bir inanç grubunun örgütsel gerçekliğini yansıtmaktadır. Bu durum, Diyanet modeli ile taban tabana zıt bir örgütlenme mantığını ortaya koymaktadır.

Anadolu’nun tarihsel çoğulculuğunun bir parçası olan gayrimüslim azınlıkların durumu ise Lozan Antlaşması ile belirlenen özel bir statüye tabidir. Osmanlı’daki millet sistemi, gayrimüslimlere kendi cemaat yapıları içinde belirli bir özerklik tanıırken (Oran, 2018: 46), Cumhuriyet döneminde bu gruplar “azınlık” statüsünde tanımlanmış ve hakları Lozan çerçevesinde sınırlandırılmıştır. İslam dışındaki dini toplulukların kamu veya özel hukuk tüzel kişiliği kazanma imkanı bulunmamakta, vakıflar aracılığıyla faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu durum, Diyanet’in Sünni İslam’a sağladığı kurumsal ve mali avantajların diğer inanç grupları için geçerli olmadığını ve Türkiye’deki devlet-din ilişkilerinin eşitlikçi bir yapıdan uzak olduğunu göstermektedir.

2.3. Alevi Toplumunun Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Örgütlenme Dinamikleri ve Sorunsal

Laik devlet yapılarında inanç temelli toplulukların kamusal alanda nasıl ve hangi statüde örgütleneceği sorunu, Türkiye özelinde Alevi toplumu üzerinden incelendiğinde karmaşık dinamikler sergilemektedir. Bu bölüm, Alevi toplumunun sivil toplum kuruluşu (STK) olarak örgütlenme sürecini, bu süreci etkileyen tarihsel, sosyal ve siyasal faktörleri ve ortaya çıkan temel sorunları analiz etmektedir.

2.3.1. Modernleşme, Kentleşme ve Alevi Kimliğinin Dönüşümü: Örgütlenmenin Zeminini Hazırlayan Faktörler

1960’lardan itibaren belirginleşen modern Alevilik olgusu, geleneksel, daha çok inanç merkezli yapıdan farklılaşarak kimlik vurgusunu ön plana çıkaran bir yöne evrilmiştir. Bu dönüşümde temel amaç, özgün ve bağımsız bir “Alevi kimliği” ve bu kimliğe sahip bir kitle inşa etmek olarak formüle edilebilir (Yıldırım, 2012: 141-142). Bu sürecin anlaşılmasında kırsaldan kente göç kritik bir rol oynamıştır. 1960’lara

kadar genellikle kapalı kırsal topluluklar halinde yaşayan Aleviler için kentleşme, geleneksel inanç pratiklerinin sürdürülmesini zorlaştırmış, yeni sosyal ve mekânsal ihtiyaçlar doğurmuştur (Aydın, 2019). Kırsalda ibadet mekânı olarak kullanılan büyük evlerin yerini kentlerde Cemevleri alma ihtiyacı, sadece bir ibadet mekânı talebi değil, aynı zamanda kent ortamında yeni bir dayanışma ağı ve aidiyet duygusu yaratma arayışının sembolü haline gelmiştir. Cemevi, icra edilen ibadetin ötesinde, kentsel alanda Alevi varoluşunun ve kimliğinin merkezi bir göstergesi konumuna yükselmiştir (Yıldırım, 2012: 145, 147).

Aydın'ın (2019) da işaret ettiği gibi, Alevi toplumunun tarihsel hafızasında yer eden baskı ve katliamlar (örneğin Yavuz-Şah İsmail dönemi ve Cumhuriyet dönemindeki Çorum, Maraş, Sivas, Gazi olayları gibi), kolektif bir savunma ve dayanışma refleksi geliştirmiştir. Bu travmatik deneyimler, modern Alevi hareketinin motivasyon kaynaklarından biri olmuş, özellikle Sünni İslamcılığın yükselişine bir tepki olarak kimlik siyasetinin “asimilasyon korkusu” ve Sünni karşıtlığı üzerinden şekillenmesine neden olmuştur (Aydın, 2019). Bu tarihsel arka plan, Alevi örgütlenmelerinin temelindeki reaktif karakteri anlamak açısından önemlidir.

Örgütlenmeye yönelik ilk somut adımlar, 1961 Anayasası çalışmaları sırasında Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) bünyesinde farklı inanç gruplarının temsiline yönelik “Mezhepler Dairesi” tasarısı tartışmalarıyla hız kazanmıştır. Sağ basında çıkan Alevilere yönelik saldırgan yayınlar (“mum söndü” iftiraları vb.) ve hükümetin tasarıyı geri çekmesi, Alevi toplumunda bir uyanışa ve örgütlenme ihtiyacına ivme kazandırmış; Hacı Bektaş adını taşıyan derneklerin ve Cem Dergisi gibi yayınların kurulmasına yol açmıştır. 1965 tarihli 633 sayılı Kanun ile DİB'in kamusal alandaki etkisinin artması da, Alevi toplumunun kendi dini ve kültürel alanını koruma ve temsil etme arayışını güçlendirmiştir; bu durum o dönemde Bahri Savcı gibi akademisyenler tarafından da potansiyel riskler barındıran bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Kentleşme süreci sadece Alevi STK'larını değil, aynı zamanda Sünni STK'ların da sayısını artırmış, bu durum Çaha (2011) tarafından modernitenin krizi ve kimlik siyasetinin yükselişi bağlamında değerlendirilmiştir.

1990'lardaki Sivas-Madımak katliamı gibi olaylar, Alevi örgütlenmesini daha da tetiklemiş ancak aynı zamanda Alevilik içi tartışmaları da derinleştirmiştir. Kentleşmenin getirdiği kimliksel ve inançsal dönüşüm, Aleviliğin “İslam'ın özü” mü yoksa “İslam'dan ayrı özgün bir inanç” mı olduğu gibi temel sorular etrafında farklılaşmalara yol açmıştır. Yıldırım (2018: 24-38), bu farklı tanımlamaların temelinde “ortak referans eksikliği” ve tarihsel hafızadan kopuşun yattığını belirtmektedir. Devletin Alevilere yönelik homojen olmayan yaklaşımı ve taleplerine olumlu yanıt vermemesi de bu iç ayrışmayı besleyen bir faktör olarak görülebilir.

2.3.2. Siyasal Alanın Etkisi: Alevi STK'larında İnanç-Kimlik Eksenli Ayrışma

Türkiye'de sivil toplumun gelişimi özellikle 1980 sonrası hızlanmış, 1995'te STK'lar ile siyasi partiler arasındaki ilişkiyi kısıtlayan anayasal engellerin kaldırılması bu süreci daha da teşvik etmiştir (Özbudun, 1999: 114; Bedük vd., 2006). Köse'ye (2008) göre, kentleşmeyle birlikte işçi sınıfı içinde yoğunlaşan Aleviler, 1970'lerden itibaren sol siyasi hareketler içinde aktif rol almışlardır. Bu dönemde benimsenen bazı ideolojik yaklaşımlar, Dedelik gibi geleneksel Alevi kurumlarını ve ritüellerini eleştirmiş, hatta aşağılamıştır. 12 Eylül darbesi sonrası değişen siyasi konjonktür ve sol bloğun çöküşüyle birlikte, daha önce sol hareketlerde aktif olan bazı Alevi aktivistler, Alevi STK'larını yeni bir siyasi mücadele alanı olarak görmeye başlamıştır. Bu durum,

Alevi kimlik siyasetinin daha tepkisel ve politik bir tonda ifade edilmesine yol açmış, Alevi STK'larında siyasi deneyime sahip aktivistlerin etkisi artmıştır (Köse, 2008).

Bu siyasi arka plan, günümüz Alevi STK'larındaki temel ayrışmalardan birini beslemektedir: Geleneksel inanç değerlerini merkeze alan STK'lar ile 70'lerin politik ikliminde şekillenmiş, sol/sosyalist dünya görüşüne sahip ve siyaseti önceliklendiren STK'lar. Ceylan (2015) ve Yıldırım (2012), modern Alevilikte kimlik inşasının öne çıkmasıyla inanç değerlerinin ikinci plana atıldığını, Dede-Talip ilişkisinin yerini STK üyeliğinin aldığını ve Cemevi gibi sembollerin inanç esaslarından daha fazla vurgulandığını belirtirler. İnanç konularının merkezi önemini yitirip yaşam tarzı ve siyasi duruş gibi kavramların öne çıkması, “farklı Alevilikler” algısını güçlendirmiştir (Ceylan, 2015; Yıldırım, 2012: 143, 151). Kimlik merkezli Aleviliğin, Aleviliğin Sünnilikle ortak noktalarına vurgu yapabilecek inanç kaynaklarından uzak durma eğilimi, kendisini Sünni karşıtlığı üzerinden konumlandırma stratejisiyle ilişkilidir. Köse (2008), Alevilerin genel dışlanmışlık psikolojisinin temel sorun olduğunu, Diyanet'in reorganizasyonu veya Cemevlerinin yasalarda tanınması gibi talepler karşılansa bile bu psikoloji devam ettikçe sorunun farklı biçimlerde yeniden üretileceğini savunmaktadır.

2.3.3. Alevi STK'larının Talepleri ve Devlele İlişkiler: Tanınma Mücadelesi

Alevi toplumunun talepleri genel olarak “din,” “kimlik,” “çoğulculuk,” ve “insan hakları” başlıkları altında toplanabilir. Bu taleplerin çerçevesi, soruna inanç merkezli mi (DİB'de temsil) yoksa kimlik merkezli mi (eşit yurttaşlık hakları) bakıldığına göre değişmektedir. Massicard (2013, Ceylan'dan 2015 aktarımı), bu talepleri savunmacı (saldırıların faillerinin yargılanması), rekabetçi (ibadet özgürlüğü, medyada temsil, devlet tarafsızlığı) ve hücumcu (anayasal tanınma) olarak sınıflandırmaktadır. DİB konusundaki yaklaşımlar da çeşitlidir: lağvedilmesi, içinde temsil edilme veya ayrı özerk bir yapı kurulması (Ceylan, 2019).

Bu farklılıklara rağmen, Alevi STK'larının ortaklaştığı temel talepler oldukça nettir: Cemevlerinin yasal statüye kavuşturulması ve zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) derslerinin kaldırılması (Ceylan, 2019). Zelyut (2015) ise bu talepleri daha detaylandırarak, reform sürecinin DİB ve ilahiyatçılar yerine sosyolog-eğitimci-siyasetçi ekseninde yürütülmesi, meselenin dinsel değil demokratik haklar bağlamında ele alınması, Cemevlerinin ve görevlilerinin devlet bütçesinden desteklenmesi, Alevi temsilcilerden oluşan bir Yüksek Kurul kurulması, DİB'in yeniden yapılandırılması, Alevilik derslerinin müfredata eklenmesi, asimilasyon çabalarının durdurulması, TRT'de Aleviliğe yer verilmesi, tarihsel iftiraların temizlenmesi ve Alevi kurumlarına ait mülklerin iadesi gibi öneriler sunmuştur.

Devletin bu taleplere yanıt verme girişimlerinden en önemlisi, 2009-2010 yıllarındaki “Alevi Çalıştayları” olmuştur. Bu çalıştaylar, Cumhuriyet tarihinde devletin Alevi toplumunu resmen muhatap alması açısından bir ilk olması nedeniyle önemli görülmüştür (Subaşı, 2010: 106). Ancak süreç, Alevi STK'ları tarafından samimiyet ve yöntem açısından eleştirilmiş, katılım zamanla azalmıştır. Hükümetin tek taraflı yaklaşımı ve katılımcı belirleme yöntemi güvensizlik yaratmıştır (Kenanoğlu, 2016). Çalıştaylar sonucunda yayımlanan Nihai Rapor'daki (2010) çözüm önerilerinin (örneğin, Aleviliğin tanımlanmasının Alevilere bırakılması ancak devletin rol alabilmesi için Alevilerin kendi içinde netleşmesi gerektiği vurgusu) tartışılan sorunlara somut yanıtlar vermekten uzak kaldığı değerlendirilmiştir. DKAB derslerine Alevilikle ilgili yetersiz bulunan ünitelerin eklenmesi ve Madımak Oteli'nin “ibret müzesi” yerine “kültür merkezi” yapılması gibi adımlar, Alevi toplumu

nezdinde hayal kırıklığı yaratmış ve çalıştayların somut bir başarıya ulaşamadığı görüşünü hâkim kılmıştır (Kenanoğlu, 2016).

2.3.4. Uluslararası Hukuk ve Gelecek Perspektifi: İHAM Kararlarının Etkisi

Alevi örgütlenmelerinin devletle ilişkilerinde ve gelecek perspektiflerinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (İHAM) kararları önemli bir dönüm noktası olmuştur. CEM Vakfı'nın öncülüğünde yapılan ve iç hukuk yolları tüketildikten sonra İHAM'a taşınan başvurular (AHİM Büyük Daire İzzettin Doğan ve Diğerleri Kararı, 2016), Alevi taleplerinin uluslararası hukuk zeminine taşınmasını sağlamıştır. Başvurucular, AİHS'nin din özgürlüğünü düzenleyen 9. ve ayrımcılığı yasaklayan 14. maddelerine dayanarak, devletin sadece Sünni vatandaşlara sunduğu dini kamu hizmetlerinden Alevilerin mahrum bırakılmasının ayrımcılık olduğunu ve dinlerini açıklama özgürlüklerinin ihlal edildiğini savunmuşlardır. İHAM Büyük Dairesi'nin 26 Nisan 2016 tarihli kararı, Cemevlerinin ibadethane olduğunu, diğer ibadethanelere tanınan mali ve hukuki statünün Cemevlerine de tanınması gerektiğini, Alevi inanç önderlerinin kamu görevlisi olarak istihdam edilebileceğini ve devletin Alevi sorunlarının çözümü için Alevi inanç önderlerini (Dedeler) muhatap alması gerektiğini hükme bağlamıştır (İHAM Büyük Daire İzzettin Doğan ve Diğerleri Kararı, 2016: 124-127).

Bu karar, Alevi STK'larının örgütlenme biçimleri ve devletle ilişkileri açısından yeni bir çerçeve sunmaktadır. Karar, özellikle Dedeler ve Ocak sistemi üzerinden şekillenecek, devlet tarafından muhatap alınabilecek bir temsil mekanizmasını (örneğin, bir "Alevi İslam İnanç Hizmetleri Başkanlığı" modeli) ima etmektedir. Dolayısıyla, Alevi toplumunun örgütlenme sorunsalı, iç dinamikler ve ulusal politikaların yanı sıra uluslararası hukukun etkisiyle yeni bir boyut kazanmış durumdadır. Bu durum, laik devlet modelinde inanç temelli grupların tanınma ve örgütlenme mücadelesinin karmaşıklığını ve çok katmanlı yapısını ortaya koymaktadır.

3. Yöntem

Bu bölümde, Türkiye'de inanç temelli örgütlerin örgütlenme sorunlarını ve çözüm önerilerini farklı sosyolojik kesimlerin perspektifinden inceleyen bu araştırmanın metodolojik çerçevesi sunulmaktadır. Araştırmada benimsenen yöntem, veri toplama araçları ve süreci ile veri analiz teknikleri detaylandırılmaktadır.

3.1. Araştırma Deseni ve Yaklaşımı

Araştırmada, incelenen konunun derinlemesine anlaşılması ve farklı grupların görüşleri arasındaki istatistiksel farklılıkların ortaya konulması amacıyla, nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin bütünsel olarak kullanıldığı sıralı açıklayıcı karma yöntem deseni tercih edilmiştir. Bu desene uygun olarak, araştırma iki temel aşamada yürütülmüştür:

1. Nitel Aşama: Konuya ilişkin farklı perspektifleri, deneyimleri ve önerileri keşfetmek amacıyla beş farklı sosyolojik kesimden katılımcılarla derinlemesine mülakatlar yapılmıştır.

2. Nicel Aşama: Nitel aşamada ortaya çıkan temel temalar ve görüşler doğrultusunda bir ölçme aracı (Likert tipi ölçek) geliştirilmiş ve bu ölçek, nitel aşamaya katılan aynı katılımcılara uygulanarak görüşlerin nicel olarak değerlendirilmesi ve gruplar arası farklılıkların istatistiksel olarak test edilmesi sağlanmıştır.

Bu karma yöntem yaklaşımı, hem konunun zenginliğini ve bağlamsal derinliğini yakalamayı hem de elde edilen bulguların genellenebilirliğini ve gruplar arası karşılaştırmaların güvenilirliğini artırmayı hedeflemektedir.

3.2. Katılımcılar ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın katılımcıları, Türkiye’deki inanç temelli örgütlenme sorunsalı ve Alevi meselesi hakkında farklı bakış açılarına, bilgi birikimine ve deneyime sahip olduğu düşünülen beş temel sosyolojik kesimden seçilmiştir. Bu kesimler şunlardır:

1. Alevi İnanç Önderleri (AİÖ)
2. Alevi Kurum Yöneticileri (AKY)
3. Akademisyenler (Konuyla ilgili çalışmaları bulunan)
4. Entelektüeller (Konuyla ilgili yazıları/görüşleri bulunan)
5. Siyasetçiler (Konuyla ilgili politik süreçlerde yer almış veya görüş belirtmiş)

Örneklem seçiminde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak, her bir sosyolojik kesimden konuyla ilgili çeşitliliği yansıtacağı düşünülen 8’er katılımcı belirlenmiş ve toplamda 40 kişi araştırmaya dahil edilmiştir. Katılımcıların seçiminde, temsil ettikleri rol, alandaki tanınırlıkları ve konuya ilişkin farklı perspektifler sunma potansiyelleri göz önünde bulundurulmuştur. Tüm katılımcılara araştırmanın amacı hakkında detaylı bilgi verilmiş, katılımın gönüllülük esasına dayandığı belirtilmiş ve kimliklerinin gizli tutulacağı güvencesi verilerek onamları alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırmada veri toplama süreci, karma yöntem desenine uygun olarak iki aşamada gerçekleştirilmiştir:

Aşama 1: Nitel Veri Toplama (Derinlemesine Mülakatlar): Katılımcılarla yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Mülakatlarda, araştırmanın amaçları ve önceki bölümlerde tartışılan kuramsal çerçeve doğrultusunda geliştirilen ve aşağıdaki 13 ana soruyu içeren bir mülakat formu rehber olarak kullanılmıştır:

1. Alevilerin tarihsel ve güncel sorunları nelerdir?
2. Belirgin Alevi sorunları neden hala çözümsüz kalmaktadır?
3. Sizce laik bir ülkede inanç toplulukları sorunlarını çözmek, ibadetlerini layıkıyla yerine getirmek ve eğitim faaliyetlerini yürütmek için nasıl örgütlenmelidir?
4. Avrupa’daki uygulamaları nasıldır?
5. İHAM kararları ne anlama gelmektedir, nasıl uygulanabilir?
6. Ortak vergilerle bütçesi oluşturulan bir kamu kurumu olan Diyanet’in belli bir mezhebe hizmet vermesi din özgürlüğü ve eşitlik ilkesi açısından değerlendirildiğinde demokratik bir ülkede ne anlama gelmektedir? Dindar insanların din özgürlüğüne saygı göstermek din hizmetlerini kamu hizmeti olarak vermeyi gerekli kılar mı?
7. Siyasi Partiler Kanunu’na göre, Diyanet’in statüsünü değiştirme konusu parti programlarına eklenemez. Bu kanun partilerin soruna çözüm arayışlarını sınırlayıcı ve caydırıcı etki yapmaktadır. Sizce bu koşullar altında Diyanet’in statüsü konusunda sivil toplum üzerinden ne tür çözümler üretilebilir?
8. Sizce DİB sadece bir kamu kurumu mudur, din alanında otorite olma iddiası var mıdır? DİB toplumdaki kritik sorunlarda nasıl bir etkiye sahiptir?

9. Diyanet İşleri Başkanlığı örgüt yapısındaki ana sorun Aleviliğin temsiliyeti tartışmaları; bazı Alevi kurumları Diyanet'in varlığına karşı çıkarken, bazıları da Diyanet İşleri Başkanlığı içerisinde Alevi temsiliyetini istemektedir. Sizce Alevilerin Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde veya ayrı bir kurum olarak örgütlenme ve yönetim şekli nasıl olmalıdır?
10. Yüzyıllardır sürdürülen Dede-Talip ilişkilerinin göçebe ve köy hayatından kent yaşamına geçiş sürecinde zayıflaması ve ekonomik zorluklar nedeniyle yeni Dedelerin geleneksel belirlenme yönteminin dışına çıkmaya başlamasıyla karşımıza bir problem olarak çıkan Alevi İnanç Önderleri-Görevlilerinin eğitilmesi, yetiştirilmesi ve akredite edilmesi nasıl olmalıdır?
11. Alevi inancının layıkıyla yaşanmasına kimler hangi ünvan ve statüde katkı vermeli ve hiyerarşik sıralama nasıl olmalıdır? Alevi toplumunun inanç temelli hiyerarşik örgüt-yönetim yapısı ve görevleri neler olmalıdır?
12. Cemevleri yasal statü kazandığında Cemevlerinin yönetimi ve ibadetin yerine getirilmesinde görev üstleneceklerin belirlenmesi ve görevlendirilmesinde nasıl bir yol izlenecektir? İnanç önderleri ve profesyonel kurum yöneticileri ayrımı nasıl olmalıdır?
13. Kurulması planlanan Cem Üniversitesi Alevi toplumunun hangi sorunlarına çözüm getirebilir ve özel yaşamına ne gibi katkılar sunabilir?

Mülakatlar yüz yüze gerçekleştirilmiş ve katılımcıların yanıtlarını detaylandırmalarına olanak sağlanmıştır. Görüşmeler katılımcıların rızası doğrultusunda kayıt altına alınmıştır.

Aşama 2: Nicel Veri Toplama (Ölçek Uygulaması): Nitel mülakatların analizi sonucunda ortaya çıkan temel temalar doğrultusunda, “Alevi Sorunları, Çözüm Önerileri ve Örgütlenme Modelleri Ölçeği” geliştirilmiştir. Bu ölçek, 5’li Likert tipinde (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) yanıtlanan maddelerden oluşmaktadır. Ölçek, nitel analizde belirlenen 14 ana tema başlığı altında toplanan toplam 247 maddeden meydana gelmektedir. Bu 14 alt boyut ve madde sayıları şöyledir:

- I. Tarihsel Sorunlar (23 madde)
- II. Güncel Sorunlar (17 madde)
- III. Çözumsuzlüğün Nedenleri (23 madde)
- IV. İdeal Örgütlenme İlkeleri (7 madde)
- V. Avrupa’daki Uygulamalar (12 madde)
- VI. İHAM Kararlarının Anlamı (13 madde)
- VII. DİB’in Taraflı Yaklaşımı (18 madde)
- VIII. STK’ların Katkıları (21 madde)
- IX. DİB’in Yapısal Sorunları (29 madde)
- X. Aleviliğin Temsiliyeti (21 madde)
- XI. İnanç Önderlerinin Eğitilmesi (18 madde)
- XII. Aleviliğin Hiyerarşik Yapısı (18 madde)
- XIII. İnanç Önderleri ve Kurum Yöneticisi Ayrımı (17 madde)
- XIV. Cem Üniversitesi (10 madde).

Bu ölçek, nitel mülakatlar tamamlandıktan sonra aynı 40 katılımcıya tekrar uygulanarak nicel veriler toplanmıştır.

3.4. Veri Analizi

Toplanan verilerin analizinde de karma yöntem desenine uygun olarak nitel ve nicel analiz teknikleri bir arada kullanılmıştır:

Nitel Veri Analizi: Mülakatların dökümleri yapıldıktan sonra, veriler tematik analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Mülakat formundaki 13 ana soruya verilen yanıtlar temelinde kodlamalar yapılmış ve Bulgular bölümünün ilk kısmında (4.1) sunulan on dört ana tema ve bu temalar altındaki alt kategoriler belirlenmiştir. Her tema altında farklı grupların görüşlerinin dağılımını betimlemek amacıyla, ilgili görüşleri belirten katılımcıların frekansları (f) ve grup içindeki katılımcı merkezli yüzdeleri (%) hesaplanmıştır. Bu analiz, nicel ölçeğin geliştirilmesi için de temel oluşturmuştur.

Nicel Veri Analizi: İkinci aşamada “Alevi Sorunları, Çözüm Önerileri ve Örgütlenme Modelleri Ölçeği” ile toplanan nicel veriler, SPSS 16.00 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öncelikle ölçeğin ve 13 alt boyutunun güvenilirlik analizleri (Cronbach Alpha katsayıları) yapılmıştır. Buna göre Cronbach Alfa değerleri X boyutu için 0,82 Y boyutu için 0,89 ve ölçek geneli için 0,85 hesaplanmıştır. Ardından, beş farklı sosyolojik grubun (AİÖ, AKY, Akademisyenler, Entelektüeller, Siyasetçiler) 13 alt boyuttaki ortalama puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) uygulanmıştır. ANOVA sonuçlarının yorumlanmasında anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir. Gruplar arasında anlamlı farklılıkların tespit edildiği durumlarda, farkın kaynağını belirlemek için post-hoc testlerinden Tukey HSD kullanılmıştır. Bu nicel analizin detaylı sonuçları Bulgular bölümünün ikinci kısmında (4.2) sunulacaktır.

Bu metodolojik çerçeve, araştırmanın hem farklı kesimlerin görüşlerini derinlemesine ortaya koymasını hem de bu görüşler arasındaki nicel farklılıkları istatistiksel olarak analiz etmesini sağlamıştır.

4. Bulgular

Bu bölümde, araştırmanın temel sorularına yanıt aramak amacıyla beş farklı sosyolojik kesimden (Alevi İnanç Önderleri, Alevi Kurum Yöneticileri, Akademisyenler, Entelektüeller ve Siyasetçiler; her gruptan N=8, toplam N=40) derinlemesine mülakatlar yoluyla toplanan verilerin analizi nitel analizi ve nitel analiz sonucunda elde edilen temalar ile oluşturulan ölçeğin nicel analiz sonuçları sunulmaktadır.

4.1. Nitel Bulgular

Nitel bulgular, mülakatlarda ele alınan temel temalar çerçevesinde, grupların belirli görüşlere katılım oranlarını gösteren frekans dağılımlarına dayanmaktadır. Bu bölümde sunulan yüzdeler, her bir sosyolojik kesim içindeki katılımcıların belirli bir görüşü ne oranda dile getirdiğini gösteren katılımcı merkezli (km) yüzdeleri ifade etmektedir. Örneğin, “%X katılımcı merkezli” ifadesi, ilgili gruptaki 10 katılımcının %X’inin o görüşü belirttiği anlamına gelmektedir.

4.1.1. Tarihsel Sorunlar

Alevilerin tarihsel süreçte karşılaştıkları sorunlara ilişkin algılar incelendiğinde, farklı grupların belirli olaylara ve süreçlere atfettiği önemde farklılıklar olduğu gözlemlenmektedir.

AlİÖ, tarihsel sorunlar bağlamında iki konuya eşit derecede (%62,5) vurgu yapmaktadır: 1514 Çaldıran Savaşı ve Yavuz dönemi ile 1826'da Bektaşî Tekkelerinin kapatılması. Katılımcıların yarısı (%50) Kerbela vakası ve Emevi-Abbasi dönemi baskılarını da önemli bir sorun olarak görmektedir. Bunun yanı sıra, Alevilerin genel olarak yaşadıkları baskı ve katliamlar, İslam'ın şartlarına uymadıkları için dışlanma, Alevilere atılan iftiralar ve Cumhuriyet döneminde Tekke ve Zaviyelerin kapatılması gibi konuların her biri %25 katılımcı merkezli oranla dile getirilmiştir. Gadir Hum olayı, yakın tarihli katliamlar ve iç asimilasyon/siyasallaşma ise %12,5 oranında belirtilmiştir.

AKY için tarihsel sorun algısı çok net bir şekilde 1514 Çaldıran Savaşı ve Yavuz dönemi üzerinde yoğunlaşmaktadır; gruptaki katılımcıların tamamı (%100) bu konuyu ifade etmiştir. İkinci sırada, katılımcıların %37,5'inin belirttiği Halifeler ve Emevi-Abbasi dönemindeki haksızlıklar yer almaktadır. Babailer/Şeyh Bedrettin dönemi çatışmaları, 1826 Bektaşî Tekkelerinin kapatılması, Çorum/Maraş/Sivas olayları ve devlet tarafından yok sayılma/ayırıcılık/iftiralar gibi konuların her biri %25 katılımcı merkezli oranla dile getirilmiştir. Cehalet (%12,5) de belirtilen diğer bir sorundur.

Akademisyenler arasında tarihsel sorunlara daha yapısal bir yaklaşım hakimdir. En sık (%37,5) dile getirilen sorun, Aleviliğin iktidarlar tarafından gayri meşru ve sapkın bir inanç görülerek fetvalarla zulme ve kıyım uğramasıdır. Bunu, katılımcıların %25'inin ifade ettiği inançsal kimliğin resmi otoritelerce tanınmaması ve göz ardı edilmesi takip etmektedir. Safevi-Osmanlı düşmanlığına bağlı farklılaşma, Alevilerin bastırılmış bir gelenek olması nedeniyle ezilmesi, Yavuz döneminde dergâhların asimile edilmesi ve Alevilerin genel olarak dışlanmaları nedeniyle eşit yurttaş olamamaları gibi konuların her biri %12,5 katılımcı merkezli oranında belirtilmiştir.

Entelektüeller grubunda Osmanlı Fatih ve Yavuz dönemi, Çaldıran savaşı sonucu Safeviler'e yönelim konusu %75 katılımcı merkezli oranla en sık belirtilen tarihsel sorundur. Katılımcıların yarısı (%50) Hz. Ali'ye yapılan haksızlıklar ve Kerbela olayını ve 1826 Tekke ve Zaviyelerinin kapatılmasını da önemli tarihsel sorunlar olarak değerlendirmiştir. Katılımcıların %37,5'i Babai isyanları ve Selçuklu dönemi çatışmalarını, Kanuni-Ebu Suud dönemindeki baskıların yasallaşmasını ve egemenlerin tekçi, inkârcı ve asimilasyoncu uygulamalarını tarihsel sorunlar bağlamında ifade etmişlerdir. İnanç pratiğinin engellenmesi ve inanç kurumlarının meşru kabul edilmemesi (%25) ile kamusal alandan dışlanma ve ağır vergiler (%12,5) de dile getirilmiştir.

Siyasetçiler için tarihsel sorun algısı ezici bir çoğunlukla (%87,5) Şah İsmail, Çaldıran, Yavuz ve Kanuni dönemi katliamları ve iftiraları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Katılımcıların yarısı (%50) Kerbela ve Emevi-Abbasi dönemi baskı ve iftiralarını da önemli görmektedir. Selçuklu dönemi baskıları/Babai isyanları ve 1826 Yeniçeri Ocağının kaldırılması/Bektaşî Tekkelerinin kapatılması konuları %25 katılımcı merkezli oranında belirtilmiştir. Hz. Ali dönemindeki haksızlıklar ise katılımcıların %12,5'i tarafından ifade edilmiştir.

4.1.2. Güncel Sorunlar

Alevilerin günümüzde devam eden sorunlarına ilişkin algılar incelendiğinde, belirli konuların farklı gruplar nezdinde öncelik kazandığı görülmektedir.

AlİÖ için en önemli güncel sorun, katılımcıların yarısının (%50) belirttiği DKAB derslerinin müfredatının yetersizliğidir. Bunu, her biri %37,5 katılımcı merkezli oranla

Cemevlerinin resmi olarak ibadethane olarak tanınmaması ve devletin Alevileri yok sayması/atılan iftiralara takip etmektedir. Kimlik sorunlarının devam etmesi (%25), şehirleşme ile Dede-Talip ilişkisinin kesintiye uğraması (%12,5) ve Aleviliğin siyasallaşması (%12,5) da dile getirilen diğer güncel sorunlardır.

AKY nezdinde en baskın güncel sorun (%62,5) Cemevlerinin tanınma, mülkiyet ve personel sorunları ile genel bütçeden pay alamamasıdır. İkinci sırada katılımcıların yarısının (%50) vurguladığı devlet kademelerindeki ayrımcılık yer almaktadır. DİB'in Sünni-Hanefi mezhebinin temsilcisi olması ve eşit hizmet vermemesi (%25) de önemli bir sorundur. İHAM kararlarının uygulanmaması, Cemevlerinin mevcut işlevi, inanç önderlerinin eğitimsizliği, DKAB müfredatı ve Alevilerin kendi içindeki eğitimsizlik gibi konuların her biri %12,5 katılımcı merkezli oranında ifade edilmiştir.

Akademisyenler arasında en sık vurgulanan güncel sorun (%62,5), Alevilerin toplumsal, siyasal ve kültürel açılardan çok yönlü dışlanmaları nedeniyle eşit yurttaşlık hakkına sahip olmamasıdır. Bunu %37,5 katılımcı merkezli oranla Diyanet'te temsiliyet, Cemevlerinin statüsü, zorunlu din dersi, yoksulluk, kimin devletle muhatap olacağı sorunu ve Aleviliği öğrenememe/aktaramama gibi bir dizi bağlantılı sorun izlemektedir. Alevi aktörler arasındaki çatışma, sistematik ayrımcılık/asimilasyon (Alevi köylerine cami yapılması, zorunlu din dersleri), şehirdeki siyasallaşma ve devlet bürokrasisinden dışlanma gibi konuların her biri %12,5 katılımcı merkezli oranında dile getirilmiştir.

Entelektüeller için de Cemevlerine yasal statü verilmemesi, genel bütçeden pay ayrılmasa ve zorunlu din dersleri müfredatı konusu (%62,5) en önemli güncel sorunlardır. Alevilerin demokrasi ve eşit yurttaşlık taleplerinin çözümsüz kalması (%37,5) da önemli bir yer tutmaktadır. Devlet ve diğer mezhepler tarafından dışlanma (%25) ile asimilasyonun sürmesi ve Alevi köylerine cami yapılması (%25) da belirtilen diğer sorunlardır. Aleviliğin ne olduğunun bilinmemesi/tanımlanamaması ise %12,5 oranında ifade edilmiştir.

Siyasetçiler nezdinde de güncel sorunlar listesinin başında %75 katılımcı merkezli oranla Cemevlerine yasal statü verilmemesi, genel bütçeden pay alamama ve zorunlu din dersleri müfredatı gelmektedir. İkinci sırada %62,5 katılımcı merkezli oranla ikinci sınıf vatandaş görülüp kamudan dışlanmaları, üçüncü sırada ise %50 katılımcı merkezli oranla laik, demokratik ülke olmanın gereklerinin yerine getirilememesi yer almaktadır. Yakın tarihteki Sivas, Çorum, Maraş olayları (%37,5), kimlik meselesi (%12,5) ve asimilasyon politikaları (%12,5) da güncel sorunlar olarak dile getirilmiştir.

4.1.3. Çözümsüzlüğün Nedenleri

Alevi sorunlarının neden çözümsüz kaldığına dair görüşler, sorumluluğu hem devlet/siyaset kurumuna hem de Alevi toplumunun kendisine yüklemektedir.

AIÖ arasında çözümsüzlüğün nedeni olarak en sık (%62,5) Alevilerin kendi aralarındaki görüş farklılıkları ve ortak hareket edememeleri gösterilmektedir. Bunu %50 katılımcı merkezli oranlarla DİB'in Sünni İslam'a hizmet etmesi ve Aleviliği Sünnileştirme çabaları ile egemen baskıcı zihniyetin sorunları çözümsüz bırakması takip etmektedir. Eğitim eksikliği (%25), Alevilerin İslam dışı görülmesi (%12,5), şehirleşme (%12,5) ve Emevi-Vahabi anlayışın devlete hakimiyeti (%12,5) de neden olarak belirtilmiştir.

AKY çok baskın bir şekilde (%75) çözümsüzlüğün temel nedeni olarak siyasetlerin oy kaygısıyla çözümü ertelemelerini görmektedir. Alevilerin birleşip güç

oluşturamaması, şehre uygun kültür oluşturamama ve sorunun siyasallaşması gibi diğer faktörler sadece %12,5 oranında kalmıştır.

Akademisyenler arasında görüşler daha dengeli dağılmıştır. Alevi kurumları arasındaki çekişme (%25), Türkiye'nin insan hakları ve demokratik birikiminin yetersizliği (%25) ve Aleviliğin siyasallaşması/çözumsuzluktan beslenmesi (%25) eşit oranlarda vurgulanmıştır. Ülke yurttaşlarının tek taraflı yaklaşımı (%12,5), sorunun kaynağının devletten çok Aleviler olduğu (%12,5), hükümetlerin çözmek istememesi (%12,5) ve Alevilerin tehdit olarak görülüp manipüle edilmesi (%12,5) de ifade edilen diğer nedenlerdir.

Entelektüeller nezdinde en yaygın görüş (%50), devletin asıl amacının sorunları çözmek değil, Alevileri asimile etmek olduğu ve devletin yaklaşımının sorunların kaynağı olduğudur. İkinci sırada (%37,5) Alevi STK'larının bir araya gelip kendilerini tanımlama ve sorunları çözme konusunda yeterli duyarlılığa sahip olmaması gelmektedir. Şehirleşmenin etkisi (%25), laik devlet anlayışının eksikliği (%12,5) ve Alevi kurumlarının siyasi uzantı olması (%12,5) da belirtilmiştir.

Siyasetçiler arasında da AKY'lere benzer şekilde, devletin samimi olmaması, baskı ve aşağılama politikaları (%75) ile antidemokratik ve Alevilere önyargılı devlet yapısı (%50) çözumsuzluğun ana nedenleri olarak görülmektedir. Alevilerin ezilenden yana siyasi tavır alması (%25) ve tek güç olarak haklarını arayamaması (%12,5) da nedenler arasında sayılmaktadır.

4.1.4. Örgütlenme Sorunları ve İdeal Örgütlenme Biçimleri

Laik bir ülkede inanç topluluklarının sorunlarını çözmek, ibadetlerini yerine getirmek ve eğitim faaliyetlerini yürütmek için nasıl örgütlenmeleri gerektiği sorusu, mevcut örgütsel sorunlara ve ideal yapı arayışlarına işaret etmektedir.

AIÖ: Bu grupta en baskın görüş (%62,5), laik bir ülkede zaten devletin bir dini olmayacağıdır. Katılımcıların yarısı (%50) devletin herkese eşit mesafede olması gerektiğini vurgulamaktadır. Katılımcıların %25'i kamu kurumu olmadan özerk bir yapı ile örgütlenme modelini önerirken, %12,5'i geleneksel eğitimin teknoloji ile desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir.

AKY: Bu grup için en önemli ilke (%62,5) devletin tüm inançlara eşit mesafede olması ve tüm inançların temsil edildiği bir yapı olması gerektiğidir. Katılımcıların %25'i STK olarak örgütlenmeyi önerirken, diğer bir %25'lik kesim Cemevlerinin eğitim, kültür, sanat merkezleri olması gerektiğini ifade etmiştir. Teknoloji kullanımı (%12,5) ve Dedelere rotasyon uygulanması (%12,5) da dile getirilen diğer önerilerdir.

Akademisyenler: Akademisyenler arasında görüşler daha dağınıktır. Katılımcıların %25'i laiklik ilkesinden hareketle devletin çözüm üretmesi ve eşitlik ilkesini uygulamasını, diğer bir %25'lik kesim Alevi STK'larının üst yapıda birleşerek Cemevleri ve dergahların özerk olması gerektiğini, başka bir %25'lik kesim ise toplumsal destek olarak siyasi partilerle iletişim kurulması gerektiğini belirtmiştir. DKAB derslerinin müfredatının değiştirilmesi (%12,5) ve Aleviliğin devlet ideolojisi tarafından kontrol edildiği/devletin dini tanımlama hakkı olmadığı (%12,5) da ifade edilmiştir. Entelektüeller: Bu grupta en sık (%37,5) dile getirilen görüş, bu hakkın anayasal olduğu, herkese eşit verilmesi gerektiği ancak Türkiye'nin laik bir ülke olmadığıdır. İkinci sırada (%25) inanç gruplarının kamu veya STK olarak değil, özerk bir yapılanma içinde örgütlenmesi önerisi gelmektedir. Her inanç grubunun kendi örgütlenmesini ve finansmanını sağlaması (%12,5) ve Dedeler kurulunun seçim mekanizması oluşturması (%12,5) da belirtilmiştir.

Siyasetçiler: Bu gruptaki katılımcıların tamamı (%100), örgütlenmenin devlet kontrolünde özerk STK'lar şeklinde olması gerektiğini ifade etmiştir.

4.1.5. Avrupa'daki Uygulamalar

Avrupa ülkelerindeki devlet-din ilişkileri ve Alevi örgütlenmesi uygulamaları, Türkiye'deki durumla karşılaştırmalı bir bakış açısı sunmaktadır.

AIÖ nezdinde Avrupa'daki uygulamalara dair en belirgin gözlem, inanç gruplarının finansmanını kendi üyelerinden sağlamasıdır (%62,5). Devletin dengeleyici rol oynaması gerektiği (%50) de önemli bir bulgudur. Aleviliğin kendine özgü bir inanç olarak okullarda okutulması (%25) ve dini özgürlüklerin varlığı (%12,5) da belirtilen diğer noktalaradır.

AKY arasında da finansmanın genel bütçeden değil, cemaatlerin kendi üyelerinden sağlandığı görüşü (%75) çok yaygındır. Devletin tüm inançlara eşit mesafede durması ve zorunlu din dersi olmaması (%37,5) da vurgulanmaktadır. Katılımcıların %12,5'i ise Aleviliğin Avrupa'da yeterince bilinmeden yaşandığını düşünmektedir.

Akademisyenler grubu, Avrupa'daki durumu genel olarak daha olumlu değerlendirmektedir. Katılımcıların yarısı (%50), Avrupa'daki birçok ülkenin Aleviliğe alan açtığını, eğitime destek olduğunu, müfredatlarında yer verdiğini ve Türkiye'deki gibi ayrımcılık ve önyargı olmadığını belirtmiştir. Avrupa'daki dindarlık göstergelerinin düşüklüğü nedeniyle devlet desteği ve seküler uygulamanın yaygın olduğu (%25), devletin dini tanımlamadığı (%12,5) ve din öğretiminin özgür iradeye bırakıldığı (%12,5) da ifade edilmiştir.

Entelektüeller arasında Avrupa'daki finansman modeli (kilise vergisi) (%50) ve devlet ile kiliseler arasında yapılan sözleşmeler (%50) eşit oranda vurgulanmaktadır. Türkiye'de Bizans modelinin uygulandığı (%25) ve yerel yönetimlerin yardım yaptığı (%12,5) gibi karşılaştırmalı yorumlar da yapılmıştır.

Siyasetçiler için de Avrupa'daki kiliselere özerklik verilmesi (%62,5) ve finansmanın üye vergileriyle sağlanması (%62,5) en dikkat çekici uygulamalardır. Bir katılımcı (%12,5) ise Avrupa yerine ABD modelinin örnek alınması gerektiğini belirtmiştir.

4.1.6. İHAM Kararlarının Anlamı ve Uygulanabilirliği

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (İHAM) Alevilerle ilgili Türkiye aleyhine verdiği kararların anlamı ve uygulanabilirliği konusunda önemli bir farkındalık ve beklenti olduğu görülmektedir.

AIÖ için İHAM kararları, katılımcıların %25'i tarafından "Alevilerin inanç tapusu" ve yine %25'i tarafından "uluslararası bir demokrasi ve hukuk kazanımı" olarak nitelendirilmektedir. Kararların er veya geç uygulanmak zorunda olduğu ve mücadele edilmesi gerektiği (%37,5) düşüncesi öne çıkmaktadır. Eşit yurttaşlık ortamında uygulanabileceği (%25) ve Alevilerin kendi içinde dayanışması gerektiği (%12,5) de belirtilmiştir. Türkiye'nin uygulamayı geciktirmesinin geri kalmışlık göstergesi olduğu ise %12,5 oranında ifade edilmiştir.

AKY kararların içeriğine odaklanmaktadır; katılımcıların yarısı (%50) kararların Cemevlerinin ibadethane olduğunu, Dedelerin kamu hizmetlisi sayılması gerektiğini ve genel bütçeden pay ayrılması gerektiğini ifade ettiğini belirtmektedir. Kararların uluslararası alanda Aleviliğin bir inanç olarak tanınması ve ayrımcılığın tasdiki anlamına geldiği (%25) ve devletin er ya da geç uygulamak zorunda olduğu (%25) da

vurgulanmıştır. Bir katılımcı (%12,5) kararları “Alevilerin tapusu” olarak görürken, başka bir katılımcı (%12,5) sorunun uzlaşamayacağı düşünmektedir.

Akademisyenler nezdinde İHAM kararları, Alevilerin hak ve taleplerinin haklılığını uluslararası alanda farkındalık yaratan bağlayıcı kararlar olarak görülmektedir (%37,5). Kararların içeriği (Cemevleri, Dedeler, din dersleri - %25) ve eşit yurttaşlık hukuku açısından hak ihlalini ortaya koyması (%25) da vurgulanmaktadır. Laikliğin yerleşmesi bakımından önemli olduğu (%12,5) da belirtilmiştir. Ancak uygulamada siyasi ilişkiler nedeniyle sorun yaşandığı (%12,5) ve mevcut iktidar döneminde olumlu bir ilerleme beklenmemesi gerektiği (%12,5) yönünde şüpheli görüşler de bulunmaktadır.

Entelektüeller arasında kararların uygulanması konusunda siyasi iradenin niyetli olmadığı ve uygulamayı geciktirdiği görüşü (%42,8) oldukça yaygındır. Kararların uygulanması için Türkiye’nin demokratik bir ülke şartlarını yerine getirmesi gerektiği (%28,6) düşünülmektedir. Kararların içeriği (Cemevleri statüsü, bütçe payı - %14,3) ve sorunu yaratanlardan çözüm beklenmemesi gerektiği (%14,3) de ifade edilmiştir.

Siyasetçiler için İHAM kararlarının hem içeriği (%62,5 km - ayrımcılık yapılmaması, Cemevlerine pay, Dedelere statü) hem de hukuki bağlayıcılığı (%62,5 km - uygulanmalı, yoksa yaptırım gelir) eşit derecede önemlidir. Kararların kısır tartışmalara heba edilmemesi (%12,5) ve devlet aklı ile mücadele edilip eğitim müfredatının değiştirilmesi gerektiği (%12,5) de belirtilen noktalardır.

4.1.7. DİB’in Tarafı Yaklaşımına İlişkin Sorunlar

Ortak vergilerle finanse edilen Diyanet İşleri Başkanlığı’nın (DİB) sadece belirli bir mezhebe (Sünni-Hanefi) hizmet vermesi, din özgürlüğü ve eşitlik ilkesi açısından tüm katılımcı gruplar tarafından temel bir sorun olarak görülmektedir.

AİÖ arasında en yaygın görüş (%50), DİB’in Hanefi-Sünni mezhebine hizmet verdiği, feshedilmesi gerektiği ve Sünnilerin bile bu durumdan rahatsız olduğudur. Katılımcıların %37,5’i bu uygulamanın Türkiye’nin demokratik olmadığını bir göstergesi ve adaletsiz, yanlış, haksız bir uygulama olduğunu belirtmektedir. Herkese eşit hizmet sunulursa kamu hizmeti olabileceği (%12,5), DİB’in kuruluş amacına ters hareket ettiği (%12,5) ve DİB yerine daha küçük ölçekli bir İnanç Birliği kurulması gerektiği (%12,5) de dile getirilen diğer görüşlerdir.

AKY için de en baskın görüş (%50), bu durumun Türkiye’nin demokratik bir ülke olmadığını göstergesi olduğudur. Katılımcıların %25’i uygulamanın din özgürlüğü ve eşitlik açısından yanlış ve adaletsiz olduğunu belirtirken, %12,5’i DİB’in İslam’la ilgisi olmadığını/Sünnilere de hizmet veremediğini, diğer %12,5’i ise bu durumun Alevileri dışladığını ifade etmektedir.

Akademisyenler nezdinde iki görüş eşit ağırlıktadır (%50): DİB’in sadece Sünni-Hanefilere hizmet verdiği ve DKAB derslerinin tarafsız verilmediği ile eşit yurttaşlık ilkesi, laiklik, din ve vicdan hürriyetinin hayata geçirilmesi gerektiği. Katılımcıların %25’i, eğer din hizmeti kamu hizmeti olacaksa finansmanın sadece o hizmeti alanlardan sağlanması gerektiğini belirtirken, %12,5’i DİB’in kuruluş amacına ters bir işlev gördüğünü düşünmektedir.

Entelektüeller arasında en yaygın (%62,5) görüş, DİB’in ortak vergilerle ortak olmayan Sünni yorumu topluma antidemokratik bir şekilde dayattığı ve bunun Alevileri Sünnileştirmenin bir yolu olduğudur. Katılımcıların %25’i laik devletin din hizmeti vermeyeceğini, her grubun kendi kurumunu finanse etmesi gerektiğini savunurken, %12,5’i devletin tüm inançlara eşit mesafede olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Siyasetçiler arasında en baskın görüş (%75), bütün inanç ve inançsızları kapsayan özerk bir kurum olması ve cemaatlerin dini hizmetleri kendilerinin finanse etmesi gerektiğidir. Katılımcıların %12,5'i yeni bir anayasa gerektiğini, %12,5'i DİB bünyesinde farklı DİB'ler kurulabileceğini, %12,5'i uygulamanın totaliter olduğunu ve %12,5'i de uygulamanın haksızlık olduğunu ve eşitlik/özgürlük ilkeleriyle bağdaşmadığını ifade etmektedir.

4.1.8. STK'ların Katkıları (ve Sınırlılıkları)

Siyasi Partiler Kanunu'nun Diyanet'in statüsünü değiştirmeyi parti programlarına eklemeyi engellemesi gibi yasal kısıtlamalar karşısında, sivil toplum kuruluşlarının (STK) rolü ve potansiyeli önemli bir tartışma konusudur.

AIÖ arasında STK'ların rolüne ilişkin görüşler iki ana ekseninde yoğunlaşmaktadır: Katılımcıların yarısı (%50) siyasilerin oy kaygısıyla Diyanet'e dokunamadığını belirtirken, diğer yarısı (%50) Alevi STK'larının ve tüm toplum kesimlerinin bir araya gelmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Diyanet'in lağvedilmesi (%25), sorunun eğitimle çözülebileceği (%12,5) ve siyasete karışmayan yöneticilerin mücadelesi (%12,5) de dile getirilen diğer noktalardır.

AKY için STK'ların rolü daha aktif bir mücadeleyi içermektedir. En sık belirtilen görüş (%62,5), Cemevlerinin diğer STK'larla ortak hareket edip farkındalık yaratması gerektiğidir. Katılımcıların %37,5'i siyasi partilerin bir araya gelip Diyanet'le ilgili maddeyi değiştirmesi veya Diyanet'i yeniden yapılandırması/kaldırması gerektiğini ifade etmektedir. DİB'in kuruluş amacından saptığı (%12,5), ideoloji üreten sahte bir kurum olduğu (%12,5), mücadelenin uzun soluklu olduğu (%12,5) ve DİB'in sağ partilerin arka bahçesi olduğu (%12,5) gibi eleştiriler de bulunmaktadır.

Akademisyenler arasında STK'ların rolü konusunda görüşler dengelidir. Katılımcıların %28,6'sı devletin mevzuat engellerini gözden geçirmesi ve toplu STK'lara atmaması gerektiğini savunurken, diğer bir %28,6'lık kesim STK'ların birliktelik halinde toplumsal uyanışla kamuoyu oluşturması gerektiğini belirtmektedir. Yürütmenin özerk kurumları kontrol etme çabası (%14,3), DİB özerkleşirse sorunun çözüleceği (%14,3) ve Diyanet'in siyasilerin kullandığı bir alan olduğu (%14,3) da ifade edilmiştir.

Entelektüeller çok baskın bir şekilde (%87,5), Diyanet'te temsil edilmeyen tüm kesimlerin, sivil toplumun ve farklı görüşteki kesimlerin bir araya gelerek mücadele etmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu mücadelenin STK'lar aracılığıyla, kitlesel eylemlerle yürütülmesi ve eşitlikçi bir laiklik talebini içermesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bir katılımcı (%12,5) ise laik devlette resmi din kurumu olamayacağını belirtmiştir.

Siyasetçiler de STK'ların rolünü önemsemektedir. Katılımcıların %62,5'i STK'ların bilimsel çalışmalar yapıp kamuoyu oluşturarak Anayasa değişikliği için baskı yapması ve gerekirse İHAM'a gitmesi gerektiğini savunmaktadır. Katılımcıların %37,5'i ise çözüm için siyasi iradenin, hukuki güvencenin ve bağımsız medyanın gerekliliğine işaret etmektedir.

4.1.9. DİB'in Yapısal Sorunları

DİB'in sadece taraflı hizmet vermesi değil, bir kurum olarak yapısı ve işleyişi de önemli eleştirilere konu olmaktadır.

AİÖ arasında en yaygın (%62,5) görüş, DİB'in dini istismar eden, Cumhuriyet için tehlike arz eden bir rejim sorunu haline geldiğidir. Katılımcıların %25'i kurumun sadece Hanefi-Sünni İslam'a hizmet verip Aleviliği yok saydığını belirtmektedir. DİB'in devlet üzerinde bir otorite olduğu (%12,5), kuruluş felsefesinin aksine bağınazlığa hizmet ettiği (%12,5) ve fetvalarının ciddiye alınmadığı (%12,5) veya ters tepki yarattığı (%12,5) gibi farklı eleştiriler de dile getirilmiştir.

AKY arasında en sık (%37,5) belirtilen görüş, DİB'in sadece Sünni İslam'ı temsil ettiği, gerçek İslam'ı anlatmadığı ve lağvedilmesi gerektiğidir. Katılımcıların %25'i kurumun 15. yy Şeyhülislamı gibi fetva veren, hayatı dizayn etmeye çalışan bir yapıda olduğunu, diğer %25'i ise kamu kurumu olarak kurulup otorite durumuna dönüştürüldüğünü ifade etmektedir. DİB'in iktidar partisinin ideolojisini temsil ettiği (%12,5) ve Aleviler üzerinde söz hakkı olmadığı (%12,5) da belirtilmiştir.

Akademisyenler nezdinde en baskın görüş (%62,5), DİB'in kamu kurumu olmasına rağmen kendini otorite olarak konumlandığı ve bunda bünyesindeki vakıfların da etkili olduğudur. Katılımcıların %25'i DİB'in devletin dini alanı düzenlemek için bulduğu kendine özgü bir yöntem olduğunu düşünmektedir. DİB'in bir kamu kurumu olduğu (%12,5) veya her bireyin dini kendi aklıyla yaşaması gerektiği (%12,5) gibi daha farklı yaklaşımlar da mevcuttur.

Entelektüeller arasında da en yaygın (%62,5) görüş, DİB'in Sünni yorumu topluma dayatan, tarikat ve cemaatlerle işbirliği yapan ve kuruluşundaki kamu kurumu rolünü aşarak Şeyhülislamlık benzeri bir rol benimseyen bir yapı olduğudur. Katılımcıların %37,5'i ise DİB'in gizli ajandası olan, hilafet mirasını taşıyan bir otorite ve devletin derin devleti olduğunu iddia etmektedir. Kurumun revizyondan geçirilmesi gerektiği ise %12,5 oranında belirtilmiştir.

Siyasetçiler arasında en yaygın görüş (%50), DİB'in bir kamu kurumu olarak kurulduğu ve öyle kalması gerektiğidir. Katılımcıların %25'i DİB'in devlet adına fetva vermesinin antidemokratik olduğunu düşünürken, %12,5'i kurumun kamu kurumu şapkası ile dini otorite şapkasını iç içe geçirdiğini belirtmektedir. DİB'in önceliğinin cemaatlerle mücadele olması gerektiği de (%12,5) ifade edilmiştir.

4.1.10. Aleviliğin Temsiliyeti

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) örgüt yapısındaki temel sorunlardan biri olarak görülen Aleviliğin temsiliyeti konusunda, katılımcı gruplar arasında farklı örgütlenme modelleri önerilmektedir.

AİÖ arasında en yaygın (%37,5) görüş, temsilin DİB bünyesinde değil, Alevi-Bektaşî-Mevlevî-Nusayrî gibi grupları içeren özerk bir yapılanma ile sağlanması gerektiğidir. Katılımcıların %25'i ideal olanın Diyanet'in kaldırılması ya da tüm inanç gruplarını temsil edecek şekilde yeniden yapılandırılması olduğunu düşünmektedir. Yine %25'lik bir kesim Cemevî temsilcilerinden oluşan özerk, yarı kamu/yarı STK bir model önermektedir. Alevilerin kendi aralarında asgari müştereklerde buluşması (%25) ve her vatandaşın sadece kendi inanç kurumuna yardım etmesi (%12,5) gibi öneriler de bulunmaktadır.

AKY nezdinde en baskın görüş (%62,5), Alevilerin kendi özerk örgütlenmesini oluşturması gerektiğidir. Katılımcıların %25'i DİB dışında, diğer inanç gruplarının da olduğu ayrı bir yapılanma önermektedir. Diyanet'in hizmet kurulu olarak kalıp üstünde tüm inançların temsil edildiği bir Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK) olması (%12,5) veya DİB'in özerkleştirilmesi (%12,5) gibi modeller de dile getirilmiştir.

Akademisyenler arasında iki görüş eşit ağırlıktadır (%37,5): DİB'in kaldırılması ve Alevilerin konfederasyon şeklinde bağımsız, şeffaf, özerk dergâh ve Cemevlerini içeren, farklılıkları koruyan ayrı bir yapılanma oluşturması. DİB bünyesinde eşit temsiliyet (%12,5), Alevi Temsilciler Meclisi kurulması (%12,5) ve DİB içinde temsilin Sünnileşme tehlikesi yaratacağı (%12,5) gibi görüşler de ifade edilmiştir.

Entelektüeller arasında en yaygın (%50) model önerisi, DİB'in lağvedilip özerk STK örgütlenme modeline geçilmesi ve DİB'in tüm yurttaşlarca finanse edilir olmaktan çıkarılmasıdır. Katılımcıların %37,5'i Alevilerin DİB'de yer almaması gerektiğini ve kendi örgütlerini/yapılarını kurmaları gerektiğini savunmaktadır. Alevi inancının tek merkezden devlet eliyle örgütlenmesine karşı çıkılması (%25) da vurgulanmıştır. Her inanç grubunun kendi diyanetini kurması (%12,5) veya Alevilerin ya DİB içinde eşit yer alması ya da özerk başkanlık kurması (%12,5) gibi farklı öneriler de bulunmaktadır.

Siyasetçiler arasında çok baskın bir görüş (%75), tüm inançları kapsayan, devletin denetleyici olduğu özerk bir kurum oluşturulması yönündedir. DİB'in demokratik ve bağımsız bir yapıya kavuşturulması (%12,5) veya Alevi Ocakları'nın geleneksel örgütlenme sisteminin temel alınması (%12,5) da dile getirilen diğer fikirlerdir.

4.1.11. Alevi İnanç Önderlerinin (AİÖ) Eğitilmesi Sorunları

Geleneksel Dede-Talip ilişkisinin zayıflaması ve yeni inanç önderlerinin yetiştirilmesi ihtiyacı, önemli bir sorun alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

AİÖ arasında, Dedelerin eğitimi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Katılımcıların yarısı (%50) Dedelerin ikrar verdirip musahip tutturması gerektiğini savunurken, yine yarısı (%50) Dedelik eğitiminin Cemevlerinde verilmesi ve eğitim/kültür hizmetlerinin güçlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Eğitimin Alevilerin kuracağı üst kurullarca kararlaştırılması (%37,5) ve Dedeliğin meslek/rant makamı olmaması (%25) da vurgulanan noktalar.

AKY için inanç önderlerinin eğitimi konusunda en yaygın (%50) öneri, Ocakların belirleyici olacağı Dede-Zakir okulları ve Alevi öğretisi üzerine İlahiyat fakülteleri açılmasıdır. Diğer görüşler (%12,5) arasında İHAM kararlarının uygulanmasıyla sorunun çözüleceği, Dedelerin Ocaklarına dönmesi gerektiği, eğitimin Alevi inanç hizmetleri kontrolünde olması ve devlet denetiminde üst kurullar/sınavlar olması yer almaktadır.

Akademisyenler arasında eğitim konusunda en sık (%37,5) belirtilen görüş, özerk dergâhlarda Dede soylu olmayanların da katılabileceği, geleneksel ortamda, merkezci olmayan yumuşak bir yapının yönlendirici olması gerektiğidir. Diğer görüşler (%12,5) arasında usta-çırak ilişkisinin yetersizliği/mektepli ihtiyacı, üniversite/ortaöğretimde müstakil birimler kurulması, Alevi örgütlerinin devleti beklemeden çözüm üretmesi, eğitim sürecinde demokratik yöntemlerin izlenmesi ve mevcut durumda Türkiye'de bu eğitimi verecek kurumlara hayat hakkı tanınmaması yer almaktadır.

Entelektüeller arasında en baskın (%50) görüş, Alevi imam hatibi açılarak Dede yetiştirilemeyeceği, dinin teorik olarak öğretilmeyeceği (özellikle Alevilikte) ve eğitimin Ocaklarda yaşayarak alınması gerektiğidir. Katılımcıların %25'i Alevilerin sadece kendi sorunlarıyla sınırlanmayıp laik/demokratik mücadele vermesi gerektiğini belirtirken, STK'lar aracılığıyla inancı diriltme (%12,5), Cemevlerinin eğitim merkezi olması (%12,5) ve farklı kesimlerden oluşan kurullarla dünya Alevi birliği için çalışma (%12,5) gibi öneriler de bulunmaktadır.

Siyasetçiler arasında iki görüş eşit ağırlıktadır (%50): İnanç eğitiminde Ocakların dışlanmayacağı bir sistem oluşturulması ve kurumlardan bir veya birkaçının eğitim kurumu açabileceği ancak Aleviliği tek bir merkezden tanımlamaması gerektiği. AİÖ eğitiminin DİB bünyesinde olması (%12,5), fakültelerden yetişmiş bilgili kişilerin de Dedelik yapabilmesi (%12,5) ve devlet imkanlarıyla okullar açılması (%12,5) diğer görüşlerdir.

4.1.12. Aleviliğin Hiyerarşik Yapısı

Alevi toplumunun geleneksel inanç temelli hiyerarşik yapısı (Mürşit-Pir-Rehber-Talip) ve bu yapının günümüzdeki geçerliliği/uygulanabilirliği de önemli bir tartışma alanıdır.

AİÖ büyük bir çoğunlukla (%62,5) Ocaklardaki Mürşit-Pir-Rehber-Talip hiyerarşisinin ve geleneksel Dedelerin devamının izlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Katılımcıların %25'i toplumsal kabul gören, erdemli ve bilge inanç önderlerinden oluşan bir kurul oluşturulmasını önerirken, %12,5'i asalet, liyakat ve muhabbetin esas alınması gerektiğini, %12,5'i ise entelektüel ve sanatçılardan katkı alınması gerektiğini belirtmiştir.

AKY arasında en yaygın görüş (%62,5), Aleviliğin Mürşit-Pir-Rehber yapısıyla yatay örgütlendiği için hiyerarşik bir yapının zor kurulacağıdır. Diğer görüşler (%12,5) arasında Dedelerden oluşan ortak bir inanç hizmetleri/kurulu olması, Alevilerin tepe kurumu olarak konfederasyonun rol üstlenmesi, inanç temelli ve siyasetten arındırılmış bir yapı olması ve liyakate dayalı yeni bir sistem oluşturulması yer almaktadır.

Akademisyenler arasında görüşler daha dengelidir. Katılımcıların %25'i bilim/üst kurulca kapasite, bilgi, yetenek ve liyakate dayalı akreditasyon önerirken, %25'i bu yetki dağılımını Alevi toplumunun kendi kemaletiyle belirleyebileceğini, diğer bir %25'lik kesim ise Aleviliğin yatay, interaktif, eşitlikçi, demokratik ve katılımcı bir model olması gerektiğini savunmaktadır. Dedelerin çağa adapte olması ve akademik çalışmaları takip etmesi gerektiği ise %12,5 oranında belirtilmiştir.

Entelektüeller arasında da belirli bir görüş baskın değildir. Katılımcıların %25'i Yüksek Alevi Kurulu gibi üst kurullar oluşturulması gerektiğini, %25'i Alevi topluluğunun temsiliyetinin tartışılarak başlanması gerektiğini düşünmektedir. Diğer görüşler (%12,5) arasında STK başındakilerin sosyal/siyasal önder misyonunda olmaması, soya dayalı yapının ayrıcalıklı sınıf yaratma riskinin düşünülmesi, inananların vicdanına bırakılması ve Mürşit-Pir-Rehber düzeni dışında hiyerarşi olmaması gerektiği yer almaktadır.

Siyasetçiler arasında en sık (%37,5) belirtilen görüş, Mürşit-Pir-Rehber ve Cemevlerinin temel alınması gerektiğidir. Katılımcıların %25'i Dedelerin görevli memur statüsünde gösterilmesinden kaçınılması gerektiğini vurgulamaktadır. Aleviliğin politik öğelerle değil geleneksel ritüellerle kimliğini ortaya koyması (%12,5), Bektaşiliğin Tekke modelinin örnek alınması (%12,5) ve Alevi kurumlarının siyasi mücadele aracı olmaması (%12,5) da dile getirilen diğer fikirlerdir.

4.1.13. İnanç Önderi (İÖ) ve Kurum Yöneticisi Ayrımı

Cemevleri yasal statü kazandığında, inanç hizmetlerini yürütecek olan İnanç Önderleri (Dedeler) ile kurumların idari yönetimini üstlenecek profesyonel yöneticiler arasındaki ayrımın nasıl olması gerektiği önemli bir yönetim konusudur.

AİÖ arasında bu konuda görüşler çeşitlidir. Katılımcıların %25'i Dedelerin kendi iç işleyişlerinde bağımsız olması ve dayatma yapılmaması gerektiğini savunurken, %25'i Dedeleri ve başkanları Cemevi üyelerinin seçmesi gerektiğini, diğer bir %25'lik kesim ise enstitü benzeri kurumlarda Dedelere sertifika verilmesi ve ortak akılla imtihanlar yapılması gerektiğini belirtmektedir. Katılımcıların %12,5'i Alevi İslam İnanç Hizmetleri Başkanlığınca bir yol izlenmesi gerektiğini düşünürken, %12,5'i ise "Cemevinden önce gönül evleri yapmalıdır" şeklinde manevi bir vurgu yapmıştır.

AKY nezdinde en yaygın (%75) görüş, Cemevlerinin tepede bulunan üst kurullar tarafından denetlenmesi ve görevlendirmelerde bilgi ile liyakate önem verilmesi gerektiğidir. Katılımcıların %25'i ise Cemevlerinin işlevlerinin tartışılması, Dedelerin atama ile, yöneticilerin ise seçimle gelmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Akademisyenler arasında en sık (%50) belirtilen görüş, yasal statü içinde inançta geleneksel yapının korunması, liyakat ve bilginin esas alınması gerektiğidir. Diğer görüşler (%12,5) arasında uluslararası modellerin incelenmesi, uzlaşmacı ve siyaset bilen figürlerin yönetici olması, Dedeler ile yöneticiler arasında geçişkenlik olabileceği ve profesyonel olmayan, gönüllülük esaslı bir inanç önderi profilinin korunması gerektiği yer almaktadır.

Entelektüeller çok baskın bir şekilde (%83,3), ikili bir yapı olması gerektiğini, Dedelerin liyakatle, yöneticilerin ise seçimle belirlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Katılımcıların %16,7'si Ocakların diriltilmesi gerektiğini, diğer bir %16,7'si ise Dedeleri ve yöneticileri atayıp görevden alabilecek bir Yüksek Alevi Kurulu olması gerektiğini belirtmiştir.

Siyasetçiler arasında en yaygın görüş (%50), Cemevlerinde üst kurullar kurulması ve bu kurulların karar vermesi gerektiğidir. Katılımcıların %25'i Cemevi idaresi ile inanç önderi arasında eşitlik ilkesi olması gerektiğini düşünürken, %12,5'i Cemevlerinin DİB bünyesinde yer alması gerektiğini, %12,5'i ise her Dedenin Cemevi başkanı olabileceğini ama her başkanın Dede olamayacağını ifade etmiştir.

4.1.14. Cem Üniversitesi

Kurulması planlanan ayrı bir Cem Üniversitesi'nin Alevi toplumunun sorunlarına çözüm getirip getiremeyeceği ve olası katkıları konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır.

AİÖ arasında üniversite fikrine temkinli bir iyimserlik hakimdir. Katılımcıların %25'i doğru Aleviliği öğretecek kadrolar yetiştirilmesi, %25'i kurulacak enstitülerin asimilasyona hizmet etmemesi ve %25'i de üniversitenin Alevilerin sorunlarının tamamına çözüm getirebileceği yönünde görüş bildirmiştir. Bilim yolundan gidilmesi (%12,5) ve Alevilik eğitimi veren her kuruluşa sahip çıkılması (%12,5) da belirtilmiştir.

AKY de üniversite fikrine olumlu yaklaşmaktadır. En sık belirtilen beklenti (%37,5), üniversitenin iyi eğitim almış, daha düzgün, seviyeli ve düzenli bir yapı oluşturacağıdır. Katılımcıların %25'i üniversitenin Hukuk, Sosyal Bilimler, Felsefe gibi bölümlerle birlikte İslam'ı ve Arapça'yı bilen kişiler yetiştirmesi gerektiğini düşünürken, diğer bir %25'lik kesim YÖK'ün denetimi altında olmasının bir dezavantaj olduğunu belirtmektedir. Üniversitenin 3 federasyonun da katkısıyla kurulması gerektiği ise %12,5 oranında ifade edilmiştir.

Akademisyenler arasında üniversite fikri daha fazla destek görmektedir. Katılımcıların yarısı (%50), Alevi toplumunun kendi inanç eğitimini verdiği bir üniversitenin olmasının değerli olduğunu, devletin destek vermesi gerektiğini ve bu

kurumların evrensel ilkelere uyması gerektiğini belirtmektedir. Ancak katılımcıların %25'i üniversiteden önce Aleviliğin İlahiyat Fakültesi programlarına adapte edilmesi gerektiğini savunurken, diğer %25'lik kesim mevcut siyasi ortamda bunun mümkün olmadığını, bilgi kirliliği yaratılacağını ve asimilasyona katkısı olacağını düşünmektedir.

Entelektüeller arasında Cem Üniversitesi fikrine karşı belirgin bir şüphelik ve eleştirel yaklaşım vardır. Katılımcıların %33,3'ü gerçek Alevi üniversitesinin geleneksel Alevi Ocakları olduğunu savunurken, diğer bir %33,3'lük kesim Türkiye'nin demokratik olmayan ortamında kurulacak bir üniversitenin ancak asimilasyona hizmet edeceğini düşünmektedir. Alevi inancına göre eğitim veren ilahiyat fakülteleri olabileceği (%16,7) veya mevcut enstitü/vakıfların desteklenmesi gerektiği (%16,7) gibi daha ılımlı veya alternatif öneriler de bulunmaktadır.

Siyasetçiler arasında da görüşler çeşitlidir. Katılımcıların %25'i bunun yıllar önce yapılması gereken geç bir adım olduğunu, %25'i tarikatlar tarafından karanlığa çekilen ülkede Aleviliğin öğretilmesinin faydalı olacağını ve %25'i de mevcut üniversitelerde Alevilik kürsüleri açılması gerektiğini belirtmektedir. Diğer görüşler (%12,5) arasında Alevilerin de kendi okullarını açabilmesi, YÖK'e bağlılığın güven vermemesi, devletin din eğitiminden çekilmesi ve ana sorunun genel müfredatın çağdaşlaştırılması olduğu yer almaktadır.

4.2. Nicel Bulgular

Nitel bulguların ardından, bu bölümde beş farklı sosyolojik grubun (Grup 1: AİÖ, Grup 2: AKY, Grup 3: Akademisyenler, Grup 4: Entelektüeller, Grup 5: Siyasetçiler) nitel analizde ortaya çıkan ve ölçekle ölçülen 14 temel konudaki görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve anlamlı farklılık bulunan durumlarda yapılan Tukey HSD sonuçları sunulmaktadır. Analizlerde anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir. ANOVA ve post-hoc testlerine ilişkin özet bulgular Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. İnanç Temelli Kurumların Sorunlarına ve Çözüm Önerilerine Bakış Açısının Sosyolojik Gruplara Göre Farklılaşması

Bağımlı Değişken	KT	sd	KO	F	p	Post Hoc
a) Tarihsel Sorunlar						
Gruplar Arası	124,350	4	31,088	9,163	0,000	3 > 1, 2, 4, 5
Gruplar İçi	118,750	35	3,393			
Toplam	243,100	39				
b) Güncel Sorunlar						
Gruplar Arası	25,000	4	6,250	2,124	0,099	-
Gruplar İçi	103,000	35	2,943			
Toplam	128,000	39				
c) Çözömsüzölüğün Nedenleri						
Gruplar Arası	11,400	4	2,850	1,709	0,170	-
Gruplar İçi	58,375	35	1,668			
Toplam	69,775	39				
d) İdeal Örgütlenme İlkeleri (Ölçek IV)						
Gruplar Arası	67,150	4	16,788	4,477	0,005	3 > 1, 4, 5

Gruplar İçi	131,250	35	3,750			
Toplam	198,400	39				
e) Avrupa'daki Uygulamalar						
Gruplar Arası	21,850	4	5,463	1,165	0,343	-
Gruplar İçi	164,125	35	4,689			
Toplam	185,975	39				
f) İHAM Kararlarının Anlamı						
Gruplar Arası	7,150	4	1,788	1,015	0,413	-
Gruplar İçi	61,625	35	1,761			
Toplam	68,775	39				
g) DİB'in Tarafı Yaklaşımına İlişkin Sorunlar						
Gruplar Arası	100,650	4	25,163	6,716	0,000	3 > 1, 2, 4; 5 > 1, 2
Gruplar İçi	131,125	35	3,746			
Toplam	231,775	39				
h) STK'ların Katkıları						
Gruplar Arası	16,850	4	4,213	0,944	0,450	-
Gruplar İçi	156,125	35	4,461			
Toplam	172,975	39				
j) DİB'in Yapısal Sorunları						
Gruplar Arası	15,100	4	3,775	2,323	0,076	-
Gruplar İçi	56,875	35	1,625			
Toplam	71,975	39				
k) Aleviliğin Temsiliyeti						
Gruplar Arası	42,850	4	10,713	4,347	0,006	3 > 1, 2
Gruplar İçi	86,250	35	2,464			
Toplam	129,100	39				
L) AİÖ Eğitilmesi Sorunları						
Gruplar Arası	10,650	4	2,663	0,614	0,655	-
Gruplar İçi	151,750	35	4,336			
Toplam	162,400	39				
m) Aleviliğin Hiyerarşik Yapısı						
Gruplar Arası	16,850	4	4,213	1,008	0,417	-
Gruplar İçi	146,250	35	4,179			
Toplam	163,100	39				
n) İÖ ve Kurum Yöneticisi Farkı						
Gruplar Arası	8,850	4	2,213	0,631	0,644	-
Gruplar İçi	122,750	35	3,507			
Toplam	131,600	39				
p) Cem Üniversitesi						
Gruplar Arası	26,650	4	6,663	3,581	0,015	2 > 1
Gruplar İçi	65,125	35	1,861			
Toplam	91,775	39				

Post Hoc Farklılıklar sütununda sadece istatistiksel olarak anlamlı bulunan grup farklılıkları ($p < .05$) ve farkın yönü özetlenmiştir. Grup kodları: 1=AİÖ, 2=AKY, 3=Akademisyenler, 4=Entelektüeller, 5=Siyasatçılar.

Tablo 1’de yer alan sonuçlar, beş sosyolojik grubun 14 tema üzerindeki görüşleri arasında belirli konularda istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir. Gruplar arasında anlamlı görüş ayrılıklarının olduğu temalar şunlardır:

Tarihsel Sorunlar: Grupların Alevilerin tarihsel sorunlarına ilişkin algıları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($F(4, 35) = 9,163, p < .001$). Yapılan post-hoc analizi, Akademisyenler grubunun (Grup 3) diğer tüm gruplardan – Alevi İnanç Önderleri (Grup 1), Alevi Kurum Yöneticileri (Grup 2), Entelektüeller (Grup 4) ve Siyasetçiler (Grup 5) – bu konudaki görüşlerinin anlamlı düzeyde farklılaştığını ortaya koymuştur (tüm karşılaştırmalar için $p < .05$). Bu, akademisyenlerin tarihsel sorunları diğer gruplardan farklı bir boyutta veya yoğunlukta algıladıklarına işaret etmektedir.

İdeal Örgütlenme İlkeleri: İnanç topluluklarının ideal örgütlenme biçimine ilişkin görüşlerde de gruplar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F(4, 35) = 4,477, p = .005$). Post-hoc analizine göre, Akademisyenler grubunun (Grup 3) görüşleri, Alevi İnanç Önderleri (Grup 1), Entelektüeller (Grup 4) ve Siyasetçiler (Grup 5) gruplarından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($p < .05$). Bu bulgu, akademisyenlerin ideal örgütlenme modeline dair diğer bazı gruplardan ayrıran belirgin bir perspektife sahip olduğunu göstermektedir.

DİB’in Tarafı Yaklaşımına İlişkin Sorunlar: Diyanet İşleri Başkanlığı’nın tarafı yaklaşımına ilişkin değerlendirmelerde de gruplar arasında çok belirgin ve istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık mevcuttur ($F(4, 35) = 6,716, p < .001$). Post-hoc analizi, Akademisyenler grubunun (Grup 3), diğer dört grubun tamamından – Alevi İnanç Önderleri (Grup 1), Alevi Kurum Yöneticileri (Grup 2), Entelektüeller (Grup 4) ve Siyasetçiler (Grup 5) – DİB’in tarafılığı konusundaki algısının anlamlı derecede farklı olduğunu göstermiştir ($p < .05$). Akademisyenlerin bu konudaki tutumunun diğer gruplara göre belirgin şekilde ayrıştığı anlaşılmaktadır.

Aleviliğin Temsiliyeti: Alevilerin DİB içinde veya dışında nasıl temsil edilmesi gerektiği konusunda da gruplar arasında anlamlı bir görüş ayrılığı bulunmaktadır ($F(4, 35) = 4,347, p = .006$). Post-hoc sonuçları, Akademisyenler grubunun (Grup 3) görüşlerinin hem Alevi İnanç Önderleri (Grup 1) hem de Alevi Kurum Yöneticileri (Grup 2) gruplarından anlamlı düzeyde farklılaştığını göstermektedir ($p < .05$). Bu, temsiliyet modeli tercihleri açısından akademisyenlerin, Alevi toplumunun içinden gelen lider ve yöneticilerden farklı bir noktada durduğuna işaret etmektedir.

Cem Üniversitesi: Kurulması planlanan Cem Üniversitesi’ne ilişkin görüşlerde de gruplar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F(4, 35) = 3,581, p = .015$). Post-hoc analizi, bu farklılığın spesifik olarak Alevi İnanç Önderleri (Grup 1) ile Alevi Kurum Yöneticileri (Grup 2) arasında olduğunu ortaya koymuştur ($p = .011$). Bu iki grubun Cem Üniversitesi projesine yaklaşımları istatistiksel olarak birbirinden farklılaşmaktadır.

Diğer sekiz tema – Güncel Sorunlar ($p=.099$), Çözünsüzlüğün Nedenleri ($p=.170$), Avrupa’daki Uygulamalar ($p=.343$), İHAM Kararlarının Anlamı ($p=.413$), STK’ların Katkıları ($p=.450$), DİB’in Yapısal Sorunları ($p=.076$), AİÖ Eğitilmesi Sorunları ($p=.655$), Aleviliğin Hiyerarşik Yapısı ($p=.417$) ve İÖ ve Kurum Yöneticisi Farkı ($p=.644$) – üzerinde yapılan ANOVA testlerinde ise beş sosyolojik grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir görüş farklılığına rastlanmamıştır ($p > .05$). Bu konularda grupların genel olarak benzer veya istatistiksel olarak ayırt edilemeyen görüşlere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Özetle, nicel analiz sonuçları, Alevilerin tarihsel sorunları, ideal örgütlenme ilkeleri, DİB'in taraflı yaklaşımı, Aleviliğin temsiliyeti ve Cem Üniversitesi projesi gibi kritik konularda beş sosyolojik kesim arasında istatistiksel olarak anlamlı görüş farklılıkları olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Akademisyenler grubunun birçok konuda diğer gruplardan (özellikle de AİÖ ve AKY gruplarından) belirgin şekilde farklılaştığı görülmektedir. Cem Üniversitesi konusunda ise AİÖ ve AKY grupları arasında anlamlı bir ayrışma bulunmaktadır. Diğer konularda ise gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bu bulgular, Alevi sorununun çözümüne ve örgütlenme modellerine yönelik tartışmalarda farklı toplumsal kesimlerin perspektiflerinin dikkate alınmasının önemini vurgulamaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Tarihsel süreçte devletler arası ilişkileri ve toplum içi dinamikleri şekillendiren temel çatışma alanları ekonomik, siyasi ve inancaşal özgürlükler etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu çatışmaları en aza indirmek ve bireyin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almak amacıyla demokratik yönetim biçimleri ve evrensel hukuk normları geliştirilmiştir. Magna Carta'dan (1215) başlayarak İnsan Hakları Bildirgesi (1689, 1789) ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948) gibi kilometre taşları, bireysel özgürlüklerin ve demokratik yönetişimin temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda, farklı inançların bir arada barış içinde yaşamasının güvencesi olarak görülen laiklik ilkesi, devletin siyasal, hukuksal ve toplumsal alanda tarafsızlığını ve dinin bireysel vicdan alanına çekilmesini ifade etmektedir. Ancak laikliğin uygulanışı, farklı tarihsel ve kültürel bağlamlarda önemli farklılıklar göstermektedir. Batı Avrupa'da, özellikle Hristiyanlık içinde yaşanan uzun süreli mezhep savaşları ve Kilise ile devlet arasındaki iktidar mücadeleleri sonucunda, Aydınlanma düşüncesinin de etkisiyle din ve devlet işlerinin ayrılığı prensibi (çeşitli modellerle de olsa) yerleşmiştir. İslam toplumlarında ise, dinin devletle tarihsel olarak daha iç içe geçmiş olması, siyasi otoritenin dini alanı kontrol etme eğilimi ve Batı'daki gibi köklü bir kilise-devlet çatışmasının yaşanmaması, laiklik ilkesinin benimsenmesinde ve uygulanmasında farklı ve kendine özgü zorluklar ortaya çıkarmıştır.

Türkiye örneği, bu kendine özgü zorlukların belirgin bir şekilde görüldüğü bir bağlam sunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan ve Bizans'a kadar uzanan köklü devlet geleneği, dini otoritenin (Şeyhülislamlık) siyasi otoriteye (Padişah) bağlı olduğu, din işlerinin devlet kontrolünde yürütüldüğü bir model oluşturmuştur. Cumhuriyet'in kurucu kadroları, modernleşme ve ulus-devlet inşası hedefiyle laikliği temel bir ilke olarak benimsemiş olsalar da, dini alanı tamamen sivil topluma bırakmak yerine, onu devlet kontrolünde tutmayı tercih etmişlerdir. Bu tercihin ürünü olan Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), Anayasa'da laik bir devletin kurumu olarak tanımlanmasına rağmen, uygulamada sadece Sünni-Hanefi İslam'a hizmet veren, devasa bir bütçeye ve bürokrasiye sahip, siyasi iktidarlara yakın ilişki içinde olan ve diğer inanç gruplarını dışlayan yapısıyla hem laiklik hem de eşitlik ilkesi açısından ciddi bir çelişki ve sorunsal yaratmaktadır. Bu durum, Türkiye'de sivil toplumun gelişimini sınırlayan güçlü devlet geleneği ve az gelişmiş demokrasi kültürüyle birleştiğinde, inanç temelli sorunların çözümünü daha da zorlaştırmaktadır. Devletin baskın rolü, STK'ların özerkliğini ve etkinliğini kısıtlamakta, toplumsal sorunlara tabandan gelen çözümlerin geliştirilmesini engellemektedir.

Bu çalışma kapsamında beş farklı sosyolojik kesim (Alevi İnanç Önderleri - AİÖ, Alevi Kurum Yöneticileri - AKY, Akademisyenler, Entelektüeller, Siyasetçiler)

temsilcileriyle yapılan derinlemesine mülakatlar ve ardından uygulanan ölçek verilerinin analizi, Türkiye’deki bu karmaşık tabloyu farklı perspektiflerden ortaya koymaktadır. Nitel bulguların frekans analizi, Alevilerin tarihsel sorunları olarak en çok Yavuz Sultan Selim dönemi ve Çaldıran Savaşı ile Bektaşî tekkelerinin kapatılması gibi olayların görüldüğünü; güncel sorunlar olarak ise Cemevlerinin statüsüzlüğü, DKAB dersleri ve ayrımcılığın öne çıktığını göstermiştir. Sorunların çözümsüzlüğünde hem devletin politikaları ve siyasi irade eksikliği hem de Alevi toplumunun içindeki bölünmüşlük ve örgütlenme sorunları temel nedenler olarak belirtilmiştir. İdeal örgütlenme modeli olarak devletin tarafsızlığı ve inanç gruplarının özerk STK’lar şeklinde yapılanması gerektiği görüşü ağırlık kazanmıştır. Avrupa uygulamaları genellikle daha eşitlikçi ve özgürlükçü bulunurken, İHAM kararları Alevilerin haklılığını tescilleyen önemli hukuki kazanımlar olarak görülmekte ancak uygulanabilirliği konusunda şüpheler bulunmaktadır. DİB’in tarafı yaklaşımı ve yapısal sorunları (otoriteleşme eğilimi, siyasi araçsallaşma) yaygın bir eleştiri konusudur. Alevilerin temsiliyeti için DİB dışında özerk bir yapı veya DİB’in lağvedilmesi gerektiği görüşü hakimdir. AİÖ’lerin eğitimi, Aleviliğin hiyerarşik yapısı ve inanç önderi-kurum yöneticisi ayrımı gibi konularda ise farklı yaklaşımlar mevcuttur. Cem Üniversitesi projesi ise potansiyel faydaları olmakla birlikte, uygulanabilirliği ve olası riskleri açısından tartışmalıdır.

Nicel bulguları ortaya koyan ANOVA testi sonuçları ise, bu nitel gözlemleri istatistiksel olarak da desteklemiş ve bazı konularda gruplar arasında anlamlı görüş farklılıkları olduğunu göstermiştir. Özellikle “Tarihsel Sorunlar”, “İdeal Örgütlenme İlkeleri”, “DİB’in Tarafı Yaklaşımına İlişkin Sorunlar”, “Aleviliğin Temsiliyeti” ve “Cem Üniversitesi” konularında beş grup arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Post-hoc testleri, bu farklılıkların kaynağını daha detaylı ortaya koymuştur. Örneğin, Akademisyenler grubunun tarihsel sorunları, ideal örgütlenme ilkelerini ve DİB’in tarafı yaklaşımını diğer gruplardan anlamlı derecede farklı algıladığı görülmüştür. Aleviliğin temsiliyeti konusunda da Akademisyenler, AİÖ ve AKY gruplarından farklılaşmaktadır. Cem Üniversitesi konusunda ise AİÖ ve AKY grupları arasında anlamlı bir görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bu nicel farklılıklar, grupların konuya yaklaşımlarındaki temel ayrışmaları ve uzlaşî noktalarının nerelerde daha zor olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Dünyada din-devlet ilişkileri üzerine geliştirilmiş tek veya doğru bir modelin olmayışı her toplumun kendi tarihi ve siyasi anlayışı doğrultusunda bir uygulama benimsemesi sonucu ülkeden ülkeye birçok farklılıklar gözükmekte ve Türkiye’nin 100 yıl önce Cumhuriyetin kuruluşundaki din-devlet ilişkileri anlayışının yerine çağımıza ve toplumun gelişen taleplerine yönelik Diyanet’in yeniden yapılandırılması ve diğer inançların temsiliyeti noktasında yeni modeller üretilmesi kaçınılmaz görünmektedir.

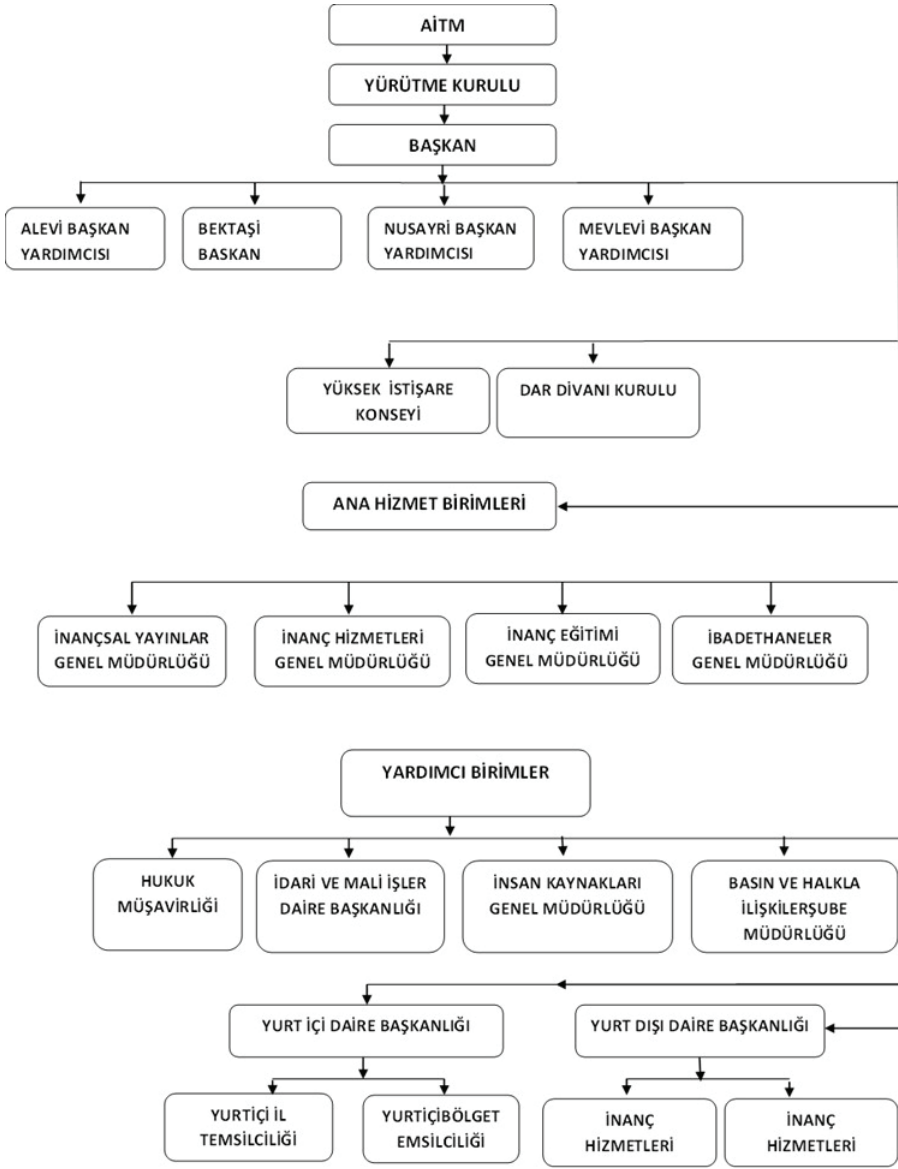
Bu bulgular ışığında, Türkiye’de inanç temelli kurumların, özellikle de Alevi toplumunun örgütlenme sorununa yönelik çözüm önerileri geliştirmek gerekmektedir. Bu noktada 3 farklı model önerisi gündeme gelmektedir. Bunlardan birincisi, din işlerinin devlet çatısı altında yer alan bir kamu kurumu olarak yürütülmesi, ikincisi, tüm inançların STK’larının bir araya gelerek oluşturacağı özerk bir Federasyonların STK olarak örgütlenme modelidir. Üçüncüsü de İHAM kararları uyarınca AİÖ’nin bu konuda muhatap kabul edilecekleri kararına uygun olarak AİTM’nin başkanlığında yürütülecek sivil toplum içerisinde yapılanmasıdır.

Birinci model aslında Cumhuriyetin kuruluş döneminde dinin modernleşme alanında yapılacak atılımların önünde engel oluşturmaması anlamında kamu

kontrolüne alınıp yürütülmesi modeline dayanmaktaydı. Fakat bugün geline nokta baktığımızda artık bu haliyle siyasi iktidar eliyle gerek yurtiçi gerek yurtdışı hükümetlerin siyasi düşünceleri doğrultusunda kullanılan bir ideolojik aygıt, dönüşmüştür. Bu yapısı ile din işlerini yürütmekle görevli hukuki bir kurumdur. Ayrıca günümüzde geldiği durum itibarıyla DİB sadece Sünni-Hanefi İslam mezhebine hizmet veren onun dışındaki diğer tüm inançları yok sayan hem laiklik hem de eşitlik ilkesini çiğneyen bir durum içerisinde.

İkinci model, DİB'in revizyona tabi tutularak, diğer inançların da temsilcilerini kapsayacak şekilde genişletildiği ve kamu kurumu değil özerk bir yapılanmaya sahip olduğu bir örgütlenme modelidir. Batılı standartlarda laik bir devletin din hizmetlerinin yürütülmesi ile ilgili bir kurumunun olmayacağı, bunun açık bir şekilde laiklik ilkesine aykırı olduğu bu nedenle devletin elini dinden çekmesi gerektiğini öngören modeldir. Bu modelde devlet sadece denetleyici olma görevini sürdüreceği gibi din hizmetlerinin STK'lar aracılığıyla radikal unsurlar eline geçme tehlikesini de dikkate almak zorundadır.

Üçüncü model İHAM kararlarına uygun olarak Alevilerin haklarının verilmesi ve ayrımcılığın ortadan kaldırılması amacıyla devletin kurumlarının muhatap alacağı kurumun Alevi İnanç Önderlerinin bir araya gelip oluşturacağı Temsilciler Meclisi modeli Şekil 1'deki gibidir:

Şekil 1. Alevi Toplumunun Örgütlenme Sorununa Yönelik Çözüm Modeli

Bu Mecliste Anadolu’da ve Balkanlar’da (Rumeli) bulunan belli başlı Alevi/Bektaşî, Nusayrî ve Mevlevî Ocaklarının ve Dergâhların kendi içlerinden seçecekleri Ocakzade Dede-Babalar ile birlikte Alevî felsefesi ve inancına hizmet etmiş öncü olmuş aydın, entelektüel ve sanatçılar da alınabilir. Vefat ettiklerinde veya ayrıldıklarında yerine aynı Ocaktan başka bir temsilci seçilir. Bu meclisin seçeceği Yürütme Kurulu ise 5 yıllığına seçilir ve kendi arasından bir Genel başkan seçer.

Bu aşamada vurgulanması gereken nokta şudur: Her üç modelde de Alevî İslam İnanç Önderleri Meclisi esas alınmaktadır. Zira Alevî İslam İnancı, Alevî İslam İnanç Önderlerince Ocaklar merkezinde yaşanmakta, ibadetler, ritüeller, seremoniler

gerçekleşmekte ve gerekleri yerine getirilmektedir. Dolayısıyla Temsilciler meclisinin esas alınması Alevi İslam İnancının gereğidir ve elbette ki bu gereği esas alarak karar veren İHAM hükümlerinin de gereğidir.

Bu çalışmada önerilen Alevi İslam Temsilciler Meclisi (AİTM) modeli, yalnızca Alevi toplumunun karşılaştığı kamusal tanınma ve temsil zorluklarına çözümler sunmayı değil, aynı zamanda devlet-din ilişkilerinde daha eşitlikçi ve çoğulcu bir yönetim çerçevesi oluşturmayı da amaçlamaktadır. 2022 yılında kurulan Alevi-Bektaşî Kültür ve Cemevi Başkanlığı, Alevi toplumunun tarihsel kurumsal yapılarını, dini liderlik sistemini ve temsil mekanizmalarını dışlamıştır. Bu nedenle, meşruiyet ve kapsayıcılık gerekçeleriyle önemli eleştirilere maruz kalmıştır. Buna karşılık, AİTM modeli, Alevi İnanç Önderlerinin aktif katılımına dayanan, topluluk temelli ve kurumsal olarak özerk bir yapı sunmaktadır. Bunu yaparken, yalnızca mevcut devlet merkezli yaklaşımlara bir alternatif sunmakla kalmayıp, aynı zamanda Türkiye’de inanç temelli yönetim modellerinin daha geniş bir şekilde yeniden değerlendirilmesine de katkıda bulunmaktadır. Dahası, çoğulcu ve eşitlikçi kamusal temsilin çeşitli dini topluluklar için uygulanabilir bir olasılık olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

- AHİM Büyük Daire İzzettin Doğan ve Diğerleri Kararı. (2016). Cem Vakfı Yayınları.
- Akgönül, S. (2011). *Tartışılan laiklik*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akın, B. (2017). Alevilikte “Ocak” : Kavramsal Çerçeveye ve Tarihî Arka Plana Yeni Bir Bakış. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, 17(2), 239-264.
- Arslan, O. & Arı, A. (2004). *Amerika Özgürlük Havarisi mi? Yoksa Günah Keçisi mi?*. Platin yayınları. (Not: Arı’nın ilk adı belgede belirtilmemiş.)
- Arslan, Z. (2017). Alevi Diasporası ve Resmi Din Olarak Alevilik- Bir “Etnik İnancın” Çoklu Kimliği ve Onun Eski Hallerinin Yeni Devamı. *Göç Dergisi*, 4(2), 153-184.
- Arslan, Z. (2017). Alevi Diasporası ve Resmi Din Olarak Alevilik- Bir “Etnik İnancın” Çoklu Kimliği ve Onun Eski Hallerinin Yeni Devamı. *Göç Dergisi*, 4(2), 153-184. (Not: Bu kaynak daha önceki listelerden birinde zaten bulunup listelenmişti.)
- Aydın, Ö. (2019). Diyanet İşleri Başkanlığı Üzerine Bir Tartışma: Temsil Meselesi. *A. Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(3).
- Bakırcı, M. (1996). Şeyhulislamlik’den Diyanet işleri Başkanlığına. *Haksöz Dergisi*, 66.
- Bedük, A. vd. (2006). Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları Ve Demokratikleşme Sürecindeki Misyonları. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ. İ. B. F. Dergisi*, 9(10).
- Beriş, H. E. (2015). Osmanlı İmparatorluğu’nda Siyasal Düşüncenin Temel Unsurları. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(6).
- Canatan, K. (1997). *Din ve Laiklik*. İnsan Yayınları.
- Ceylan, Y. (2015). Yeni Bir Kimlik Hareketi: Anadolu Aleviliği. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13).
- Ceylan, Y. (2019). Multiculturalism and Anatolian Alevism in The United Kingdom. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 15(2), 261-278.
- Çaha, Ö. (2011). Fransız Lâikliğinde Yeni Evre: Kato-Laisizmden İslâm Karşıtlığına Laikliğin Fransa’daki Evrimi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 63, 29-58.
- Çakır, R. ve Bozan, İ. (2005). *Sivil, Şeffaf ve Demokratik Bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?*. Tesev Yayınları.
- Çelik, H. (2016). Alevi/Kızılbaş-Bektaşî Buyrukları’ndan Hareketle ve Genel Ahlâk İlkelerine

- Göre Talip, Rehber, Pîr Ve Mürşîd İlişkileri. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2).
- Duman, F. (2003). Sivil Toplum. M. Türköne (Ed.), *Siyaset içinde*. Lotus Yayınevi.
- Duman, M. Z. (2010). Türkiye’de laiklik sorununun siyasi temelleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(2).
- Eğri, O. (2013). *Alevi Bektaşî Yolu: Hak Muhammed Ali*. Ufuk Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1992). *Alevî-Bektâşî Nefesleri*. İnkılâp Kitabevi.
- Gözüaydın, İ. & Öztürk, A. E. (2015). *Türkiye’de Din İdaresi*. İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- Gözüaydın, İ. (2009). *Diyanet*. İletişim Yayınları.
- Gunn, T. J. (2006). ABD ve Fransa’da Din Özgürlüğü ve Laiklik. *Liberal Düşünce*, 11(41-42), 35-50.
- Güven, S. (2006). “*Laiklik Ve Anayasa Mahkemesi*” [Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi]. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2025). Kurumsal Tarihçe. Erişim adresi: <https://diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1>
- Doğan, R. (2008). Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli. *AÜİFD*, XLIX(II), 1-43.
- İmga, O. (2010). *Amerika’da Din ve Devlet: Tarihi ve Felsefi Temeller*. Liberte Yayınları.
- İmga, O. (2017). Amerika Birleşik Devletleri’nde Kilise-Devlet Ayrılığı Düşüncesinin Tarihi Kökleri ve Etkileri. *TYB Akademi*, (19), 35-53.
- İnalçık, H. (2019). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karahanoğulları, O. (2017). III. Cumhuriyet’te Din Kamu Hizmetinin Kaldırılması, Laiklik. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(4), 849-913.
- Kenanoğlu, A. (2016). *Türkiye’de Alevilik Sorun ve Çözüm Yolları; Yedi talep, yedi öneri*. Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.
- Keven, A. (2015). Şah İsmail’in Mezhebi Eğilimlerinin Anadolu ve İran Coğrafyasına Etkileri. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(3), 26-9.
- Korkmaz, E. (2005). *Alevilik ve Bektâşîlik Terimleri Sözlüğü*. Anahtar Kitaplar.
- Köse, T. (2008). Alevi Kimlik Siyaseti ve AK Parti’nin Alevi Açılımı. *Anlayış*. <https://www.setav.org/alevi-kimlik-siyaseti-ve-ak-partinin-alevi-acilimi/>
- Köylü, M. (2017). Batı Ülkelerinde Din Eğitimi: Genel Bir Bakış. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4).
- Kuru, A. T. (2011). *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Mardin, Ş. (2011). *Türkiye’de Din ve Siyaset* (M. Türköne & T. Önder, Der.). İletişim Yayınları.
- Nicklis, P. (2012, 19 Ocak). *Staat und Kirche in Deutschland*. DW made for minds.
- Ocak, A. Y. (2012). *Türk Süfiliğine Bakışlar*. İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2018). *Etnik ve Dinsel Azınlıklar*. Literatür yayınları.
- Öz, M. (1999). Klasik Dönem Osmanlı Siyasal Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler. *İslami Araştırmalar*, 2(1), 27-33.
- Özbudun, E. (1999). Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon. E. Özdalga & P. Sune (Ed.), *Sivil Toplum Demokrasi ve İslam Dünyası içinde*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özdemir, R. (1994). Osmanlı Devleti’nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5(5), 259-310.
- Sankaya, S. (2003). Alevî ve Bektaşîliğin Ahilik ile İlişkisi -Fütüvvetnamelere Göre. *İslamiyat Alevilik Özel Sayısı*.
- Subaşı, N. (2010). *Alevi Çalıştayları Nihai Rapor*. Erişim adresi: <https://serdargunes.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/08/alevi-c3a7alc4b1c59ftaylarc4b1-nihai-rapor-2010.pdf>

- Şencan, H. (Ed.). (2011). *Bazı Avrupa Ülkelerinde Din ve Devlet İlişkisi*. TBMM Araştırma Merkezi Yayınları (Yayın No: 4).
- Şener, C. (2010). *Alevilik Olayı*. Etik Yayınları.
- Tanilli, S. (2010). *Uygurluk Tarihi*. Cumhuriyet Kitapları.
- Taşgın, A. (2009). Safevi –Osmanlı Savaşı’ndan itibaren Dini Söylemin Siyasal Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Dede Kargın Örneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (29), 209-224.
- Turner, B. S. & Zengin Arslan, B. (2013). *State and Turkish Secularism: The Case of the Diyanet*. Cambridge University Press.
- Uslu, Ş. (2004). Laiklik Din İlişkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(16), 250-235.
- Üzüm, İ. (1999). Günümüz Alevi Örgütlenmeleri ve Geleneksel Alevilikle İlişkisi. *Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*: 28, Ensar neşriyat.
- Yaman, A. (1996). “*Alevilikte Dedelik Kurumu ve İşlevleri*” [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyasi Tarih Bölümü.
- Yaman, A. (2011). Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 60, 43-64.
- Yıldırım, R. (2012). Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri. *Türk Kültür ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 62, 135-162.
- Yıldırım, R. (2018). *Geleneksel Alevilik*. İletişim Yayınları.
- Yılmaz, H. (2011). *Alevi-Sünni Diyalogu*. Asistan Yayıncılık.
- Zelyut, R. (2015, 17 Aralık). Alevi Reformu nasıl yapılmalı?. *Aydınlık*.
- Zengin Arslan, B. (2015). Aleviliği Tanımlamak: Türkiye’de Dinin Yönetimi, Sekülerlik ve Diyanet. *Mülkiye Dergisi*, 39(1), 135-158.

Extended Abstract

In modern nation-states, the relationship between religion and state remains a contested and multifaceted domain, even within formally secular systems. Turkey presents a particularly complex case where a centralized state institution, the Directorate of Religious Affairs (Diyanet İşleri Başkanlığı, DİB), plays a dominant role in regulating religious life, while diverse faith communities navigate alternative and often marginalized organizational pathways. Despite the constitutional principle of secularism, the institutional landscape reflects a profound asymmetry between Sunni Islam—represented and financed by the DİB—and other belief communities, notably Alevis, who predominantly operate under the legal identity of non-governmental organizations (NGOs). This asymmetry is not merely administrative but deeply rooted in historical, political, and sociological dynamics that shape contemporary religious governance in Turkey. The present study explores this organizational dimension through the lens of management and organization theory, with a primary aim to investigate how different sociological groups perceive the current institutional structure of religious governance, what kinds of problems they identify, and what models they envision for a more inclusive and pluralistic system. To achieve these objectives, the study adopted a sequential explanatory mixed-methods design. In the first phase, qualitative data were collected through in-depth, semi-structured interviews with 40 participants, equally distributed among five key groups: Alevi faith leaders (dedes), Alevi NGO managers, academics, intellectuals, and politicians. The selection of these categories aimed to capture a wide spectrum of viewpoints, from grassroots religious leadership to policy-level insight. Interviews explored perceptions of the DİB, historical grievances, ideal models of organization, and the challenges of representation and legitimacy. Based on thematic analysis of these interviews, a 14-dimensional scale (comprising 247 items) was developed to quantitatively measure attitudes across the identified themes. In the second phase, this instrument was administered to the same 40 participants, and inter-group differences were analyzed using ANOVA. This methodological design allowed for an integrated understanding,

where qualitative insights informed quantitative measurement, and statistical findings validated or nuanced the earlier thematic patterns. The results reveal a broad and consistent critique of the DİB's current role, with many participants viewing it as incompatible with the principles of secularism, neutrality, and equality. Particularly among Alevi respondents, there was a strong sense of institutional exclusion, resource inequality, and symbolic misrecognition. The Alevi NGO managers emphasized difficulties in professionalization and sustainability, while faith leaders highlighted the erosion of traditional authority and community cohesion due to the lack of official recognition. Notably, the academic group often diverged in their assessments, offering more institutionalist or reformist perspectives rather than abolitionist ones. The ANOVA results indicated statistically significant differences between the five groups on several dimensions, including perceptions of historical injustice, attitudes toward the Cem University project, evaluations of the DİB's partiality, and ideal principles for organizational design. These divergences suggest that while there is general agreement on the need for reform, the envisioned pathways and priorities vary significantly across social roles. In response to these findings, the study proposes a model of autonomous and pluralistic religious representation, centered around an "Alevi Islamic Representative Assembly" (AİTM), composed primarily of faith leaders and designed to operate independently of the DİB. This model seeks to balance cultural authenticity with institutional legitimacy, offering a concrete policy alternative within Turkey's secular framework. The study's contribution lies in bridging the gap between organizational theory and the sociology of religion, highlighting how institutional design shapes and reflects broader power relations. For policymakers, the findings underscore the urgency of developing inclusive governance structures that respect religious diversity while upholding secular principles. Limitations include the relatively small sample size and the focus on Alevi-Sunni dynamics; future research could expand to other minority groups and comparative international settings.